

Πόλεμος και Κρίση

Cavalcanti, Antithesi^{1,2}

Οικονομική κρίση: στασιμοπληθωρισμός και αυξανόμενο χρέος

Η “Μεγάλη Ύφεση” που ακολούθησε την χρηματοοικονομική κατάρρευση του 2008 αντιμετωπίστηκε από τις κεντρικές τράπεζες των ΗΠΑ και του Ηνωμένου Βασιλείου (ΗΒ) μέσω της μείωσης των επιτοκίων και την εφαρμογή των λεγόμενων προγραμμάτων “ποσοτικής χαλάρωσης”³. Τεράστια χρηματικά ποσά ενέθηκαν στην αγορά για την υποστήριξη της καπιταλιστικής συσσώρευσης, έχοντας ως αποτέλεσμα μια αύξηση σε όλες τις μορφές παγκόσμιου χρέους ως ποσοστού του παγκόσμιου ΑΕΠ: αύξηση στο χρέος των κυβερνήσεων, στο χρέος των επιχειρήσεων και στο χρέος των νοικοκυριών⁴. Την ίδια στιγμή, δεν υπήρξε πραγματική επίλυση του προβλήματος υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου, καθώς το παγκόσμιο ποσοστό επενδύσεων δεν επέστρεψε στα προ-του-2008 επίπεδα – αντίθετα, τα ποσοστά επενδύσεων σταθερού κεφαλαίου δεν έχουν υπάρξει ποτέ άλλοτε τόσο χαμηλά όσο υπήρξαν την δεκαετία του 2010: στις ΗΠΑ το ετήσιο ποσοστό ήταν γύρω στο 2% και στη ζώνη του ευρώ γύρω στο 1%^{5,6}. **Η άρνηση των καπιταλιστών να επενδύσουν στην καπιταλιστική παραγωγή οφείλεται στην χαμηλή κερδοφορία σε σύγκριση με τις κερδοσκοπικές επενδύσεις στα χρηματιστήρια και στις αγορές ακινήτων, τις κύριες μορφές του “εικονικού κεφαλαίου”^{7,8}.** Τώρα, η χαμηλή κερδοφορία στις επενδύσεις στην παραγωγή είναι

1 Το παρόν κείμενο είναι μέρος ενός ευρύτερου πρότζεκτ που περιλαμβάνει περισσότερους συντρόφους και θα περιλαμβάνει επίσης μια κριτική του ιμπεριαλισμού και του αντιιμπεριαλισμού στη βάση μιας κατανόησης του κεφαλαίου ως κοινωνικής σχέσης παραγωγής, του κράτους ως της πολιτικής μορφής της εξουσίας του κεφαλαίου και της παγκόσμιας αγοράς ως μιας καθοριστικής πτυχής του καπιταλισμού και ως μιας αναγκαίας συνθήκης για την ύπαρξη εθνικών κρατών. Επιπρόσθετα, θα περιλαμβάνει μια πολεμική ενάντια στον αριστερό εθνικισμό και τις διάφορες μορφές πολεμοκαπηλείας και “ιερής ένωσης” καθώς και μια υπεράσπιση του επαναστατικού ντεϊφιτισμού (*defeatism*).

2 Στμ. Μεταφρασμένο από εδώ: <https://antithesi.gr/?p=1089>.

3 Στην Ευρωζώνη, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) επεδίωξε αρχικά μια διαφορετική πολιτική, αυξάνοντας τα επιτόκια το 2008 και το 2011. Εξαιτίας της ύφεσης που πυροδοτήθηκε από αυτό και της επακόλουθης επιδείνωσης της κρίσης του κρατικού χρέους στις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου – και αφού είχε εξασφαλίσει την επιβολή προγραμμάτων λιτότητας στις χώρες αυτές – σταδιακά αντέστρεψε πορεία, πρώτα μειώνοντας απότομα τα επιτόκια από το 2012 μέχρι το 2013 και στην συνέχεια εισάγοντας τα προγράμματα ποσοτικής χαλάρωσης PSPP και CSPP για την αγορά κρατικών και επιχειρηματικών ομολόγων.

4 Vitor Gaspar, Paulo Medas, and Roberto Perrelli, “Global Debt Reaches a Record \$226 Trillion” [“Το παγκόσμιο χρέος φτάνει το ρεκόρ των 226 τρις δολλαρίων”], *IMF Blog*, 15 Δεκεμβρίου 2021. Σύμφωνα με άρθρο “Don’t fight for ‘your’ country” [“Μην πολεμάς για την ‘πατρίδα’ σου”] των συντρόφων της *Internationalist Perspective*, το παγκόσμιο χρέος έχει αυξηθεί περισσότερο από τρεις φορές από το 2000 και πάνω από 71% από το 2008.

5 Michael Roberts, “Trade wars and class wars” [“Εμπορικοί πόλεμοι και ταξικοί πόλεμοι”], *Michael Roberts Blog*, 16 Ιουνίου 2020. S. Tombazos, “Fictitious capital and quantitative easing” [“Εικονικό κεφάλαιο και ποσοτική χαλάρωση”], *commune.org*, 7 Μαρτίου 2021 (στα Ελληνικά).

6 Στμ. Είναι να μην γκρινιάζουν για επενδύσεις τα κυβερνητικά τσακάλια;;;

7 Το χρέος και οι μετοχικοί τίτλοι/*equity securities* είναι αμφότερα είδη εικονικού κεφαλαίου επειδή είναι απλά διεκδίκηση **επί μελλοντικής υπεραξίας**. Ακόμα και αν το ποσό των χρημάτων που έχει πληρωθεί, για παράδειγμα, από τους μετόχους μιας επιχείρησης, χρησιμοποιηθεί για την αγορά πρώτων υλών, εξοπλισμού και εργασίας, δηλαδή ακόμα και αν **χρησιμοποιηθεί** ως κεφάλαιο σε αυτή την επιχείρηση, αυτό το κεφάλαιο δεν υπάρχει “δύο φορές”, την μια ως η αξία των τίτλων ιδιοκτησίας και τη δεύτερη με τη μορφή εξοπλισμού, μισθών κλπ. Συνεπώς, με τον σχηματισμό εικονικού κεφαλαίου, το κεφάλαιο εμφανίζεται να έχει διπλασιάσει ή ακόμα και τριπλασιάσει **εικονικά**, ανάλογα με τα διαφορετικά *securities* που παράγουν σε διεκδικήσεις επί της υπεραξίας του. Επιπλέον, η χρηματιστηριακή αξία αυτών των περιουσιακών στοιχείων μπορεί να αυξηθεί και να “φουσκώσει” τεχνητά έτσι που να χάσουν κάθε σχέση με το κεφάλαιο που χρησιμοποιείται πραγματικά στην παραγωγή, όπως έχει συμβεί, για παράδειγμα, εξαιτίας της πολιτικής της ποσοτικής χαλάρωσης.

8 Στμ. Όπως, φυσικά, και σε σύγκριση με την εύκολη κρατική χρηματοδότηση! Εδώ για να αντικρούσουμε ακόμα μια φορά αυτή την ψευδοαντίθεση μεταξύ “παραγωγικού” κεφαλαίου, που πάει στην “πραγματική παραγωγή”, και “εικονικού” ή “κερδοσκοπικού”, “μη-παραγωγικού” κεφαλαίου, που καλλιεργείται συστηματικά

με τη σειρά της αποτέλεσμα ενός αριθμού παραγόντων: της αύξησης στο κόστος του σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου εξαιτίας της καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος, της αύξησης στην αξιακή σύνθεση [value composition] του κεφαλαίου εξαιτίας της αυτοματοποίησης της βιομηχανικής παραγωγής, της ανεπαρκούς αύξησης στον βαθμό εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης εξαιτίας των εμποδίων στη μείωση του άμεσου και έμμεσου κοινωνικού μισθού που επιβάλλονται από τις υπάρχουσες κοινωνικές προσδοκίες/αγώνες και από τις ανάγκες αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και νομιμοποίησης του καπιταλιστικού κράτους⁹, καθώς και από έναν αριθμό άλλων παραγόντων που δεν μπορούν να αναλυθούν εδώ.

Το ξέσπασμα της πανδημίας SARS-CoV-2 – που είναι η ίδια ένα προϊόν του τρόπου με τον οποίον η καπιταλιστική παραγωγή συνδέεται με τον μη-ανθρώπινο κόσμο, με άλλα λόγια ένα προϊόν της καπιταλιστικής λεηλασίας και απαξίωσης της φύσης – συνέβη, λοιπόν, σε μια περίοδο που ακόμα και οι πιο δυναμικές οικονομίες πάσχιζαν να ξεφύγουν από έναν παρατεταμένο **στασιμοπληθωρισμό** και εξαιρετικά χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης¹⁰. Αντιμέτωποι με το ακόμα άγνωστο, τότε, μέγεθος του κινδύνου που παρουσι-

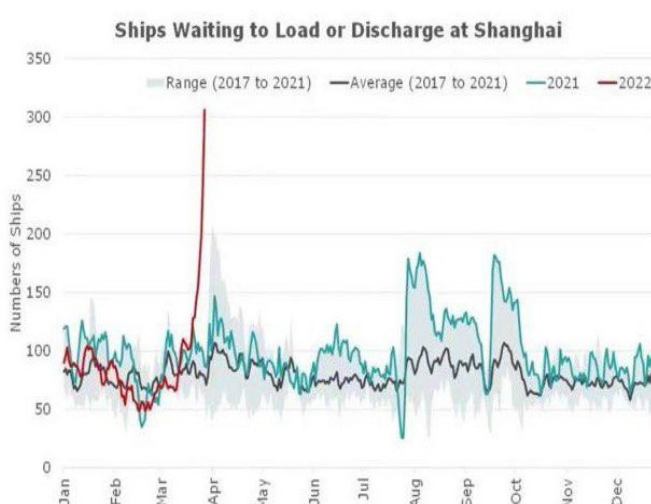
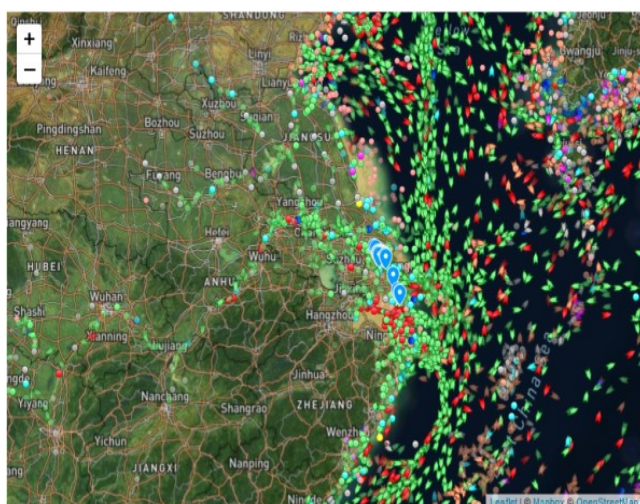
από σοσιαλδημοκράτες και διάφορους αριστερούς (και αναπαράγεται δυστυχώς και από κάποια κομμάτια του “χώρου”), να ξεκαθαρίσουμε εντελώς εμφατικά ότι η θεμελιώδης λειτουργία του κεφαλαίου εδράζεται στην εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης για απόσπαση υπεραξίας ώστε να διαιωνίζει την αναπαραγωγή του. Η απόσπαση υπεραξίας ισοδυναμεί με την κερδοφορία του κεφαλαίου. Έτσι **το ποσοστό κερδοφορίας του κεφαλαίου είναι η πιο καθοριστική “μετρική” του, το μέτρο της επιτυχίας του, ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη “μορφή” που έχει**. Η πραγματική αντίθεση λοιπόν ανάμεσα στο “παραγωγικό” λεγόμενο και το “εικονικό” κεφάλαιο δεν είναι ότι το πρώτο είναι “καλό” και “όχι (τόσο) κερδοσκοπικό” σε σύγκριση με το δεύτερο, γιατί όπως είπαμε η κερδοφορία είναι ο ζωτικός μηχανισμός κάθε μορφής κεφαλαίου, αλλά ότι το “παραγωγικό” κεφάλαιο, δηλαδή το κεφάλαιο το προσανατολισμένο στην πιο “κλασσική” βιομηχανική παραγωγή, έχει καταστεί με τον χρόνο (για διάφορους λόγους που δεν είναι της παρούσης) πολύ λιγότερο κερδοφόρο σε σχέση με το “εικονικό”, “χρηματιστηριακό” κλπ. κεφάλαιο (η συζήτηση για την τάση του κεφαλαίου να κινείται σε πιο “αφηρημένες” μορφές, όπως ίσως θεωρούνται οι πιο “εικονικές” του μορφές, είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση αλλά και πάλι δεν αλλάζει την ουσία του επιχειρήματός μας εδώ, δηλαδή ότι **η πραγματική αντίθεση μεταξύ των μορφών του κεφαλαίου είναι ο βαθμός κερδοφορίας τους**). Το κεφάλαιο έχει λοιπόν μετατοπιστεί σε πιο “κερδοσκοπικές” μορφές γιατί απλά αυτές του εξασφαλίζουν, σε αυτή την περίοδο, πολύ μεγαλύτερη κερδοφορία. Όμως, και εδώ ξεδιπλώνεται η διαλεκτική του κεφαλαίου, αυτή η κίνηση προς “εικονικές” μορφές είναι ταυτόχρονα κομμάτι της ριζικής αντίφασης του κεφαλαίου και του αδιεξόδου του, αφού οι “εικονικές” μορφές αντιστοιχούν σε απόσπαση υπεραξίας από διαρκώς και μλιγότερη ζωντανή εργασία, που είναι η πραγματική πηγή που τροφοδοτεί το κεφάλαιο! Έτσι αναδεικνύεται και η πτυχή της αντιφατικότητας του κεφαλαίου που σχετίζεται με τον διπτό χαρακτήρα της αέναης κίνησής του αλλά και του εντελώς προσωρινού και κοντόφθαλμου ορίζοντά του! Με άλλα λόγια το κεφάλαιο κινείται από μια δυναμική ατέρμονης ανάπτυξης αλλά από την άλλη η λογική του είναι απόλυτα κοντόφθαλμη, και οι πιο εξεζητημένες μορφές του δεν μπορούν να ξεφύγουν από το όριο του πιο εμπειρικού “έμπορα” που δεν βλέπει πιο πέρα από το άμεσο κέρδος! Με τον τρόπο αυτό το κεφάλαιο στην αναζήτηση όλο και μεγαλύτερης κερδοφορίας αυτοϋπονομεύεται, όπως φαίνεται από την περιδίγησή του σε μια όλο και βαθύτερη κρίση. (παρ’ όλο που αυτή η κερδοφορία φαίνεται να μην επιλύει συνολικά το πρόβλημα μειωμένης κερδοφορίας για το κεφάλαιο τις τελευταίες δεκαετίες, για λόγους που αξίζει να αναλυθούν! Είναι πχ. το γεγονός ότι η κλασσική βιομηχανία αντλεί μεγαλύτερη υπεραξία γιατί πιθανόν συνδέεται πιο άμεσα με την ζωντανή εργασία σε σχέση με τις “εικονικές” μορφές κεφαλαίου;).

9 Στμ. Εμπόδια και “ταμπού” βέβαια που το κεφάλαιο και το καπιταλιστικό κράτος προσπαθούν εντατικά και επίμονα να “ξηλώσουν”, αποσυνδέοντας την καπιταλιστική παραγωγή από την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, αλλιώς επιτιθέμενα στα υπολείμματα του όποιου κοινωνικού κράτους και εργασιακών δικαιωμάτων. Η μείωση του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης είναι ο πιο “φτηνός” (μεσο-βραχυπρόθεσμα, τουλάχιστον) και εγγυημένος (χωρίς επενδυτικό “ρίσκο”, θα λέγαμε!) τρόπος αύξησης της καπιταλιστικής κερδοφορίας.

10 Στμ. Από αυτή την άποψη προφανώς μόνο “επιθυμητή”, πόσο δε μάλλον, προκληθείσα ή σχεδιασμένη από τα ίδια τα κράτη δεν μπορεί να είναι η πανδημία Covid, όπως προσπαθούν οι διάφοροι συνωμοσιολόγοι να μας πείσουν. Από την πρώτη στογμή, αντίθετα, τονίσαμε ότι η πανδημία και η διαχείρισή της είναι μια ακόμα πτυχή/στιγμή της βαθιάς δομικής κρίσης του κεφαλαίου και των κρατών που τους βάζει τεράστια προβλήματα. Το ότι η διαχείριση αυτή εκφράστηκε κυρίως μέσα από τα πλέον πρόσφορα μέσα των πολιτικών “εξαιρέσης”, ελέγχου και στρατιωτικοποίησης δεν αποτελούν ενδείξεις της δύναμης των κρατών αλλά αντίθετα της κρίσης και της αδυναμίας τους για αποτελεσματική διαχείριση που να δίνει διέξοδο από την κρίση. Αυτό αποδεικνύεται από την εμβάθυνση της κρίσης, με την μορφή πολέμου, που ακολούθησε την πανδημία, της οποίας και η οικονομική διάσταση μόνο καταστροφική μπορεί να χαρακτηριστεί. Έτσι δύο χρόνια τα “πανίσχυρα”, υποτίθεται κράτη που “πειραματίζονταν” με τους πληθυσμούς, έχουν βρεθεί σε ακόμα πιο δεινή θέση.

αξε ο ιός για την καπιταλιστική κοινωνική αναπαραγωγή, οι μάνατζερ της παγκόσμιας οικονομίας επέλεξαν αρχικά να παγώσουν ένα σημαντικό κομμάτι της οικονομικής δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένων των διεθνών εφοδιαστικών αλυσίδων. Η βαθιά ύφεση που προέκυψε, και η απειλή της κατάρρευσης αντιμετωπίστηκαν και πάλι με την ένεση ακόμα περισσότερου χρήματος στην παγκόσμια οικονομία, πρώτα μέσα από την συνέχιση και επέκταση της ποσοτικής χαλάρωσης εκ μέρους των κεντρικών τραπεζών και, δευτερευόντως, μέσω κρατικών (και, στην περίπτωση της ΕΕ, Ευρωπαϊκών) επιδοτήσεων, πρωτίστως παρεχόμενες προς τις επιχειρήσεις και σε έναν μικρότερο βαθμό στους εργατές.

Όπως ήταν αναμενόμενο, αυτά τα μέτρα υποστήριξης της οικονομίας δεν μπορούσαν να αντιστρέψουν τα βαθύτερα προβλήματα κερδοφορίας και της διευρημένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως τα ανάλογα μέτρα δεν ήταν επιτυχημένα στην δεκαετία που ακολούθησε το 2008¹¹. Η μορφή που πήρε η κρίση μετά την σύντομη ανάκαμψη το 2021¹² ήταν η αύξηση στις τιμές των εμπορευμάτων και του πληθωρισμού με μια τάση οικονομικής τελμάτωσης, δηλαδή το φαινόμενο του **στασιμοπληθωρισμού**. Ο πληθωρισμός δεν ενέσκυψε εξαιτίας ενός υποτιθέμενου “σπινράλ μισθών-τιμών”¹³. Αντίθετα, η αύξηση στις τιμές των καταναλωτικών αγαθών φαίνεται να οφείλεται στην αύξηση των προσαυξήσεων/markups από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις με σκοπό να διατηρήσουν την κερδοφορία τους.

Σχήμα 1. Ο αριστερός χάρτης δείχνει τα πλοία που περιμένουν να “δέσουν” στο λιμάνι της Σανγκάης και το γράφημα στα δεξιά δείχνει, με κόκκινο χρώμα, τον αριθμό των πλοίων που περιμένουν να φορτώσουν/ξεφορτώσουν μετά τον Ιανουάριο του 2022, και την εκθετική του αύξηση στα τέλη Μαρτίου, όταν ένα καινούριο λοκντάουν επιβλήθηκε στην Σανγκάη.

Αυτή η αύξηση σε κόστη και τιμές συνέβη αρχικά εξαιτίας της μη προσαρμογής της παγκόσμιας παραγωγής και διανομής στην οξεία αύξηση των δαπανών σε αγαθά μακράς διάρκειας¹⁴ μετά το 2021. Παρ’

Το να μιλάει κανείς για εσκεμμένους, επιδιωκόμενους “εμπορικούς” πολέμους στο πλαίσιο αυτής της κρίσης είναι πραγματικά εξαιρετικά επιφανειακό, το λιγότερο. Το ότι τα κράτη βυθίζονται πλέον στη δίνη του πραγματικού – με όπλα – πολέμου, δεν είναι επίσης ένδειξη δύναμης αλλά της έντασης της κρίσης, την οποία δεν μπορούν πλέον να διαχειριστούν παρά με τη συνέχεια της οικονομίας με πολεμικά μέσα.

11 Στμ. Θα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε, και αυτό πάει πραγματικά κόντρα στα διάφορα είδη συνωμοσιολόγους, ότι τα κράτη δεν είναι παντοδύναμα και δεν μπορούν να κάνουν ειδικά αυτή τη βαθιά, δομική κρίση “ευκαιρία”. Αντίθετα, κάθε προσπάθεια αντιμετώπισης της μάλλον την επιδεινώνει και την εμβαθύνει γιατί ακριβώς πρόκειται για δομική, δηλαδή διαλεκτική κρίση που κινείται από μια θεμελιώδη αντίφαση που την επιτείνει και που το μοναδικό της ξεπέρασμα δεν μπορεί παρά να είναι επίσης ριζικό, μια βαθιά ρήξη με το υπάρχον.

12 Στμ. Το γιατί υπήρξε αυτή η σύντομη ανάκαμψη το 2021 δεν είναι δύσκολο να εξηγηθεί. Στην πιο απλή και διαισθητική εκδοχή της, μπορούμε να δούμε το αναμενόμενο “ρημπάουντ” από την βαθιά και απότομη ύφεση της οικονομίας τον προηγούμενο ακριβώς χρόνο της έξαρσης της πανδημίας, το 2020. Καθώς, όμως, όπως πολύ σωστά αναφέρεται και στο άρθρο, οι δομικές αιτίες της κρίσης δεν αναιρέθηκαν από τα μέτρα που ελήφθησαν, αντίθετα, μάλλον, οξύνθηκαν περισσότερο, αυτή ανέκαμψε δριμύτερη.

13 Δείτε το **Δεν υπάρχει σπινράλ μισθών-τιμών**, https://inmediasres.espiblogs.net/no_wage_prices_spiral.

14 Στμ. Στο πρωτότυπο: *durable goods*. Στην οικονομία ένα “ανθεκτικό” ή “σκληρό” προϊόν (θα λέγαμε “μακράς διάρκειας”) είναι ένα προϊόν που δεν φθείρεται γρήγορα ή, ειδικότερα, ένα προϊόν που αποκτά χρησι-

όλο που τα αποθέματα σε **πρώτες ύλες** και στην παράδοση ανέκαμψε γρήγορα στα απαιτούμενα επίπεδα προσφοράς, προβλήματα προσφοράς παρέμειναν τόσο επειδή οι ενέσεις χρήματος από τις κεντρικές τράπεζες και τις κυβερνήσεις δεν διοχετεύονταν επαρκώς σε επενδύσεις στην παραγωγή όσο και εξαιτίας μιας μακρόχρονης τάσης για τη μείωση των υπαρχόντων αποθεμάτων, ώστε να μειωθεί το κόστος του σταθερού κεφαλαίου, κάτι που κατέστησε τις εφοδιαστικές αλυσίδες ευάλωτες σε αναστατώσεις. Επιπρόσθετα, ο φόβος ελλείψεων έχει οδηγήσει σε κερδοσκοπικές πρακτικές απόσυρσης και απόκρυψης πρώτων υλών από την αγορά¹⁵. Οι αστρονομικές αυξήσεις στην ενέργεια ακόμα και πριν από τον πόλεμο στην Ουκρανία, έχουν παίξει έναν μείζονα ρόλο στις αυξήσεις των τιμών ενώ η συνεχιζόμενη πολιτική “μηδενικής ανοχής” για τον Covid στην Κίνα και το λοκντάουν στην Σανγκάη έχουν δημιουργήσει ένα καινούριο τεράστιο “μποτιλιάρισμα” στην παγκόσμια εφοδιαστική αλυσίδα.

Γενικότερα, **ο πληθωρισμός είναι η κατάσταση στην οποία το εισόδημα σε χρήμα μεγαλώνει πιο γρήγορα από το πραγματικό εισόδημα**, με άλλα λόγια όταν **υπάρχει υπερβολικά πολύ χρήμα σε σχέση με τα διαθέσιμα εμπορεύματα**. Η ένεση χρημάτων δεν μπορεί να αυξήσει αυτόματα την προσφορά. Η προσφορά μπορεί να αυξηθεί μόνο από επιπρόσθετη παραγωγή¹⁶ και συνεπώς δεν εξαρτάται ουσιαστικά από την ποσότητα του χρήματος αλλά από την **κερδοφορία του κεφαλαίου**¹⁷. Το κράτος προσπαθεί μέσα από τη δημιουργία χρήματος από την κεντρική τράπεζα να στηρίξει τις παραγωγικές επενδύσεις¹⁸. Όμως, τέτοιες επενδύσεις προϋποθέτουν αναγκαστικά ένα επαρκές ποσοστό κέρδους. Έτσι, αν η ένεση χρήματος δεν οδηγήσει σε μια αύξηση στην παραγωγή μπορεί να οδηγήσει σε μια αύξηση των τιμών των διαθέσιμων εμπορευμάτων.

Αυτό συνέβη το 1923 στη Γερμανία, όταν η κυβέρνηση τύπωσε χρήμα για να αντιμετωπίσει την κρίση χρέους που προκλήθηκε από τις πολεμικές αποζημιώσεις που είχαν καθοριστεί από την Συνθήκη των Βερσαλλιών. *Παρ’ όλο που υπήρξε μια κολοσσιαία αύξηση στην ποσότητα χρήματος τα τελευταία 15 χρόνια, δεν υπήρξε καμιά αύξηση στις τιμές συγκρίσιμη με αυτήν του 1923 μέχρι περίπου*¹⁹. Αντίθετα, το “πρόβλημα” ήταν ασθενική ανάπτυξη και αποπληθωρισμός. Πολύ σύντομα, ο λόγος ήταν ο εξής: η αύξηση στην ποσότητα του χρήματος δεν κατευθύνθηκε, όπως έχουμε πει, σε επενδύσεις στην παραγωγή, αλλά προσέφερε ρευστότητα στις επιχειρήσεις και τις τράπεζες για να αποπληρώσουν δάνεια και να αυξήσουν το στοκ των μετοχών τους και των μερισμάτων μέσω επαναγοράς μετοχών. Το χρήμα που τυπώθηκε δεν πήγε στους εργάτες και το διαθέσιμο ονομαστικό εισόδημα των καταναλωτών δεν αυξήθηκε²⁰.

κότητα με τον χρόνο, μάλλον, παρά με την άμεση κατανάλωσή του, με μια χρήση. Παραδείγματα τέτοιων προϊόντων είναι τα βιβλία, οι οικιακές συσκευές κάθε είδους, ο αθλητικός εξοπλισμός, τα κοσμήματα, ο ιατρικός εξοπλισμός, τα παιχνίδια, τα ποδήλατα κλπ.

15 Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (United Nations Conference on Trade and Development), “Tapering in a Time of Conflict” [“Στενώσεις σε καιρούς σύγκρουσης”], *Trade and Development Report Update*, Μάρτιος 2022. Μποτιλιαρίσματα και ελλείψεις επιδεινώθηκαν επίσης εξαιτίας θεμάτων **ζήτησης**, ειδικότερα της αλλαγής στο μίγμα ανάμεσα στις υπηρεσίες και τα αγαθά. Η ζήτηση για αγαθά αυξήθηκε δυσανάλογα (πχ. υπολογιστές) ενώ η παραγωγή, για παράδειγμα, ημιαγωγών παρέμεινε στάσιμη, χωρίς να μπορεί να καλύψει την αύξηση της ζήτησης.

16 Στμ. Όπως ακριβώς είδαμε στην ανάλυση για το δήθεν “σπιράλ μισθών-τιμών”. Οι καπιταλιστές δεν είναι διατεθειμένοι να αυξήσουν την παραγωγή χωρίς εγγυήσεις για την εξασφάλιση της αύξησης της κερδοφορίας τους.

17 Paul Mattick, *Marx and Keynes: The limits of mixed economy*, 1969 και Anwar Shaikh, Thanassis Maniatis and Nikos Petralias, “Explaining Inflation and Unemployment: An Alternative to Neoliberal Economic Theory”, στο *Contemporary Economic Theory: Radical Critiques of Neoliberalism* (ed. Andriana Vlachou), Springer, 1999, σελ. 89-112.

18 Στμ. Δηλαδή λέει στους καπιταλιστές: πάρτε σχεδόν τσάμπα χρήμα και επενδύστε το παραγωγικά. Μόνο που οι καπιταλιστές δεν θα επενδύσουν εκεί που “πρέπει να αυξηθεί η παραγωγή” ή “εκεί που πρέπει με βάση τις κοινωνικές ανάγκες” αλλά φυσικά εκεί που έχουν το μεγαλύτερο κέρδος. Και όπως είδαμε πολλάκις, αυτό δεν συμβαίνει πλέον στους “παραδοσιακούς” παραγωγικούς τομείς, όπως η κλασική βιομηχανία.

19 Στμ. Το ερώτημα που θέσαμε και στο “Δεν υπάρχει σπιράλ”: γιατί δεν είχαμε πληθωριστικές πιέσεις τα 15 χρόνια της φοβερής “ποσοτικής χαλάρωσης” αλλά, αντίθετα, κάποιες χρονιές είχαμε ακόμα και αρνητικό πληθωρισμό; Και γιατί η έκρηξη του πληθωρισμού εκδηλώθηκε μετά την πανδημία;

20 Στμ. Με βάση αυτά, θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε τον αποπληθωρισμό της 15ετίας πριν την πανδημία ως αποτέλεσμα ουσιαστικά του συνδυασμού ποσοτικής χαλάρωσης, δηλαδή άφθονου χρήματος για τους καπιταλιστές, και λιτότητας για τους εργάτες. Η λιτότητα ήταν βασικό εργαλείο αποπληθωρισμού. Το πρόβλημα με

Σε κάποιο βαθμό, ο πληθωρισμός μπορεί να είναι επιθυμητός από το κεφάλαιο σε στιγμές κρίσης, μιας και οι μισθοί συνήθως υστερούν σε σχέση με την αύξηση των τιμών άλλων εμπορευμάτων, στηρίζοντας έτσι την άνοδο της κερδοφορίας των εταιρειών. Συνεπώς, ο πληθωρισμός είναι μια μεταφορά εισοδήματος από τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού στις μεγάλες φίρμες²¹. Όμως, ο καλπάζων πληθωρισμός καταστρέφει την εμπιστοσύνη στο νόμισμα και βλάπτει όσους εισπράττουν προσόδους-ενοίκια και τους αποταμιευτές, δηλαδή ένα μεγάλο κομμάτι της καπιταλιστικής τάξης. Η νομισματική αστάθεια μπορεί να προκαλέσει απόκρυψη αγαθών από την αγορά, ένα ανεξέλεγκτο σπιράλ τιμών και μισθών και, τελικά, την κατάρρευση κάθε οικονομικής δραστηριότητας²². Επιπλέον, ο καλπάζων πληθωρισμός μπορεί επίσης να οδηγήσει στο ξέσπασμα ταξικών αγώνων καθώς οι εργάτες περιμένουν μια αντιστοίχιση μεταξύ των μισθών και των τιμών στη βάση της δεδομένης τιμής της εργατικής δύναμης. Αυτό έχει συμβεί πρόσφατα σε πολλές χώρες σε ολόκληρο τον κόσμο.

Για τους λόγους αυτούς, το κράτος παρεμβαίνει για να ελέγξει τον πληθωρισμό με άμεσες ή έμμεσες μεθόδους. Μια άμεση μέθοδος είναι η επιβολή ελέγχων τιμών στα αγαθά, όπως το πλαφόν που επιβλήθηκε στην Ελλάδα στην χονδρική τιμή της ηλεκτρικής ενέργειας, καθώς οι απογειωμένες τιμές του ηλεκτρισμού απειλούν όχι μόνο το εισόδημα της εργατικής τάξης αλλά επίσης και την λειτουργία των καπιταλιστικών επιχειρήσεων γενικά. Η έμμεση μέθοδος είναι η αύξηση των επιτοκίων και η μείωση των κρατικών δαπανών *ώστε να προκληθεί μια ύφεση*. **Τόσο οι πληθωριστικές όσο και οι αποπληθωριστικές πολιτικές προσπαθούν να μετατοπίσουν το κόστος της κρίσης στις πλάτες του προλεταριάτου.** Στην τρέχουσα ιστορική περίοδο η επιβολή ελέγχου στις τιμές θεωρείται γενικά μια απαράδεκτη παρέμβαση του κράτους στην αγορά και συμβαίνει μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Συνεπώς, η κύρια μέθοδος που ακολουθείται είναι η αύξηση των επιτοκίων.

Όπως σημειώνει η αναφορά της UNCTAD²³, τα προγράμματα τόνωσης της οικονομίας της περιόδου της πανδημίας δίνουν την θέση τους σε νομισματικές και δημοσιονομικές πολιτικές λιτότητας: από τη μια, οι κεντρικές τράπεζες αυξάνουν τα επιτόκια και πουλούν περιουσιακά στοιχεία που αποκτήθηκαν στη διάρκεια της ποσοτικής χαλάρωσης· από την άλλη, οι κυβερνήσεις κινούνται προς τη μείωση των ελλειμάτων μέσω της αύξησης της φορολογίας και περικοπών στις δαπάνες. Τα υψηλά επιτόκια μειώνουν το πραγματικό εισόδημα όσων βαρύνονται από δάνεια με μεταβλητό επιτόκιο και αυξάνουν το κόστος του δανεισμού για τις επιχειρήσεις. Ως αποτέλεσμα, οδηγούν στην *μείωση της κατανάλωσης και των επενδύσεων*. Τα κράτη κινούνται προς αυτή την κατεύθυνση καθώς ο πληθωρισμός και η νομισματική αστάθεια

την εξήγηση αυτή είναι ίσως ότι, από την άλλη, φαίνεται να δίνει βάση στην άποψη για το “σπιράλ μισθών-τιμών” ως αιτίας του πληθωρισμού αφού είναι σαν να υπονοείται ότι δεν είχαμε πληθωρισμό επειδή δεν είχαμε αύξηση του ονομαστικού εισοδήματος των εργατών, που σημαίνει, ακριβώς, δια της *αντιθετοαντιστροφής*, όπως λέμε, ότι αν είχαμε αύξηση μισθών θα είχαμε και αύξηση τιμών! Αλλά μήπως είχαμε πέρσι (δηλαδή το 2021, εν μέσω πανδημίας) κάποια αύξηση μισθών; Σε δεύτερη ανάγνωση μπορούμε να το δούμε ως εξής: ναι, όντως δεν είχαμε πληθωρισμό μέχρι το 2020 γιατί ακριβώς το *άφθονο επιπλέον χρήμα δεν κατευθύνθηκε στους εργάτες αλλά στους καπιταλιστές, χωρίς όμως να επενδυθεί “παραγωγικά”* – είναι τα χρόνια της σκληρής λιτότητας. Αν ένα κομμάτι της υπερπροσφοράς χρήματος πήγαινε στους εργάτες τότε ναι θα είχαμε κάποιον πληθωρισμό (χωρίς κάποιο “σπιράλ”, βέβαια) λόγω της αύξησης του πραγματικού εισοδήματος των εργατών. Ποια είναι η διαφορά στην μετα-covid περίοδο που διανύουμε: τώρα έχουμε την έκρηξη του πληθωρισμού όχι από κάποια επίσης ανύπαρκτη αύξηση του πραγματικού εισοδήματος των εργατών (κάποιο υποτιθέμενο “σπιράλ μισθών-τιμών) αλλά εξαιτίας των προβλημάτων αφενός στις εφοδιαστικές αλυσίδες αλλά, κυρίως, εξαιτίας της λυσσαλέας προσπάθειας των καπιταλιστών να ανακτήσουν την κερδοφορία που απώλεσαν τα δύο χρόνια της πανδημίας (σε περιόδους “παχιών” αγελάδων μπορούμε να υποθέσουμε ότι η πραγματική αύξηση των μισθών επιστρέφει, και πάλι, μέσω της κατανάλωσης στους καπιταλιστές ενισχύοντας την κερδοφορία τους). Αναδεικνύεται έτσι το “παράδοξο”, που τονίζεται και στο κείμενο, ότι και ο αποπληθωρισμός/μηδενικός πληθωρισμός της 12ετίας 2008-2020 αλλά και ο πληθωρισμός στην μετα-covid εποχή είναι αμφότερα συνέπειες της ίδιας επίθεσης φτωχοποίησης του προλεταριάτου, με τα κατάλληλα σε κάθε φάση χρηματοοικονομικά “εργαλεία” λιτότητας.

21 Στμ. Η ταξικότητα που λέμε του πληθωρισμού!

22 Στμ. Γιατί πάλι θα βγουν οι καλοθελητές συνωμοσιολόγοι να πουν ότι ορίστε, άλλη μια ευκαιρία για το κεφάλαιο! Επίσης εδώ το σπιράλ μισθών-τιμών αναφέρεται ως *συνέπεια* του κλιμακούμενου πληθωρισμού και όχι *αιτία* του.

23 Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη (United Nations Conference on Trade and Development), *ό.π.*

έχουν επιδεινωθεί από την αρχή του πολέμου στην Ουκρανία. Το αποτέλεσμα θα είναι μια μείωση στον ρυθμό ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο. Δεδομένων των αυξημένων επιπέδων χρέους εξαιτίας της πανδημίας, είναι βέβαιο ότι θα ξεσπάσουν χρεωκοπίες και θα επιβληθούν προγράμματα λιτότητας σε έναν αριθμό “αναπτυσσόμενων” χωρών. Αυτό έχει ήδη συμβεί στην Σρι Λάνκα και είναι πολύ πιθανό να ακολουθήσουν και άλλες χώρες. Η ίδια η έκθεση των Ηνωμένων Εθνών σημειώνει ότι αυτή η κατάσταση δημιουργεί μια υψηλή πιθανότητα “κοινωνικής αναταραχής και δυσαρέσκειας”, η οποία ήδη εξαπλώνεται. Την ίδια στιγμή, όμως, **αυτή είναι και η κλασσική προσέγγιση για την έξοδο από την κρίση: η υποτίμηση και καταστροφή κεφαλαίου μέσα από μια ύφεση.**

Πριν επιχειρήσουμε να εξηγήσουμε τους λόγους και τα κίνητρα της εισβολής της Ρωσίας στην Ουκρανία καθώς και την επιλογή της ουκρανικής κυβέρνησης να διεξάγει έναν πόλεμο “μέχρις εσχάτων”, είναι αναγκαίο να κινηθούμε από το επίπεδο της παγκόσμιας οικονομίας στο επίπεδο των εθνικών κοινωνικών σχηματισμών και της μεταξύ τους σχέσης.

Η κατάσταση στη Ρωσία

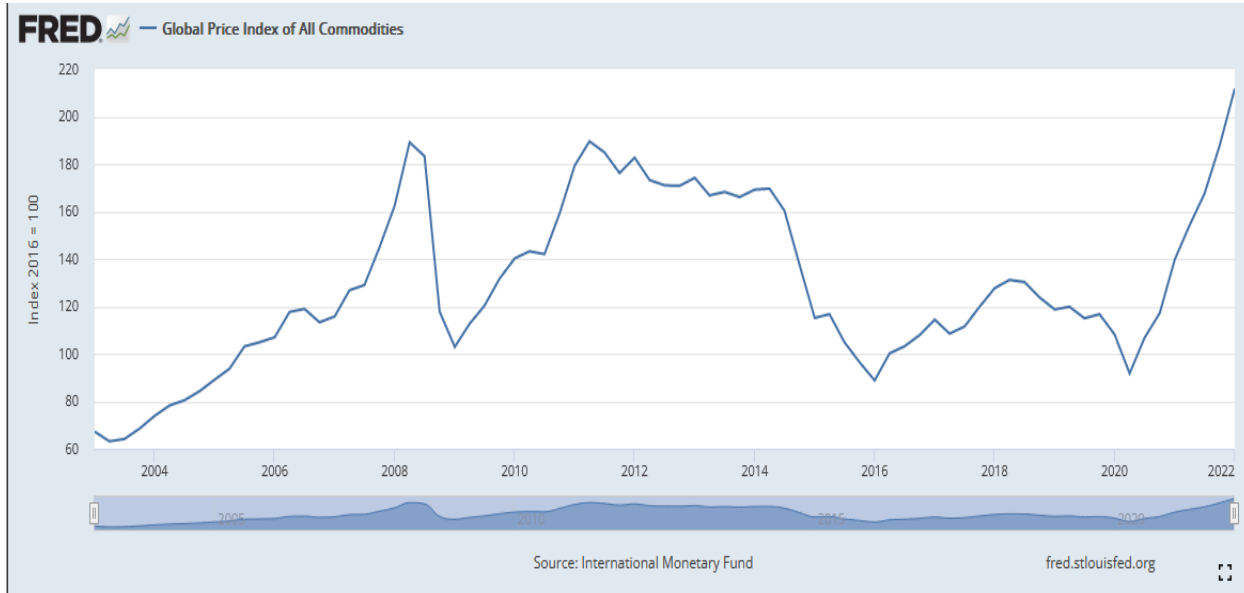
Θα πρέπει αρχικά να σημειωθεί ότι η οικονομική ανάκαμψη της Ρωσίας μετά την περίοδο της μετασοβιετικής κατάρρευσης ξεκίνησε το 1999 με την άνοδο του Πούτιν στην εξουσία και τον πόλεμο στην Τσετσενία. Ήταν η ιδεολογία της εθνικής ενότητας σε σχέση με τον πόλεμο που του επέτρεψε να κερδίσει τις εκλογές, με δεδομένο ότι πριν από αυτό του δόθηκε το χρίσμα και η εξουσία στα χέρια από τον Γιέλτσιν, η κυβέρνηση του οποίου βρισκόταν εκείνη τη στιγμή αντιμέτωπη με τεράστια κοινωνική αναταραχή και απεργίες, σε μια κατάσταση όταν, μετά την Ασιατική κρίση, το ρούβλι είχε χάσει τα 4/5 της αξίας του και η άμεση ανταλλαγή προϊόντων, το παζάρι, είχε γίνει κυρίαρχη ως ο τρόπος οικονομικών ανταλλαγών. Η περίοδος ραγδαίας ανάπτυξης της Ρωσίας που ξεκίνησε εκείνη την περίοδο (με έναν ρυθμό ανάπτυξης περίπου 7% ετησίως) έφτασε σε ένα απότομο τέλος το 2008, μόλις έναν χρόνο αφότου το ΑΕΠ και οι πραγματικοί μισθοί είχαν επιστρέψει στα επίπεδα της Σοβιετικής Ένωσης.

Σε έναν μεγάλο βαθμό, η ανάκαμψη της ρωσικής οικονομίας μετά το 1999 βασιζόταν στην άνοδο των τιμών των πρωτογενών εμπορευμάτων (καύσιμα, μέταλλα και αγροτικά προϊόντα) και στην τεράστια υποτίμηση του ρουβλίου, κάτι που έκανε τα εγχώρια βιομηχανικά προϊόντα πολύ πιο ανταγωνιστικά, έχοντας ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη εταιρειών που μπορούσαν να ανταγωνιστούν στην διεθνή αγορά στους τομείς της μεταλλουργίας, της αεροναυπηγικής, της νανοτεχνολογίας, της αυτοκίνησης, της πυρηνικής ενέργειας και, φυσικά των όπλων. Όμως, οι εξαγωγές εξακολουθούν να βασίζονται ακόμα και σήμερα στους υδρογονάνθρακες (σχεδόν το 60% των συνολικών εξαγωγών) και η αμυντική βιομηχανία αντιμετωπίζει προβλήματα υπερπαραγωγής. Το γεγονός ότι οι εξαγωγές της Ρωσίας εξακολουθούν να βασίζονται κυρίως στα πρωτογενή εμπορεύματα (υδρογονάνθρακες, μέταλλα και δημητριακά) καθιστά την οικονομία πιο ευάλωτη σε διακυμάνσεις των τιμών στην παγκόσμια αγορά. Επιπρόσθετα, η πλήρης απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων που εισήχθη το 2006 έκανε την οικονομία της Ρωσίας ιδιαίτερα ευάλωτη στην χρηματοοικονομική κρίση του 2008, έχοντας ως αποτέλεσμα μια ύφεση της τάξης του 7,8% το 2009.

Διάγραμμα 1. Ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ της Ρωσίας (πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα)

Μετά από μια σύντομη ανάκαμψη από το 2010 μέχρι το 2012, η πτώση στις τιμές των πρωτογενών εμπορευμάτων από το 2014 μέχρι το 2020 οδήγησε σε μια καινούρια στασιμότητα της ρωσικής οικονομίας την τελευταία δεκαετία, με χαμηλούς ή ακόμα και αρνητικούς ρυθμούς αύξησης από το 2015 και μετά (δείτε τα Διαγράμματα 1 και 2). Αν εξαιρεθούν οι υδρογονάνθρακες, το σταθερό κεφάλαιο και η βιομηχανική παραγωγή είναι ακόμα κάτω από τα επίπεδα του 1990²⁴.

Γράφημα 2. Δείκτης τιμών εμπορευμάτων πρωτογενούς τομέα (Πηγή: ΔΝΤ, Federal Reserve Bank of the United States, St. Louis Branch)

Επομένως, τα προηγούμενα χρόνια, το ρωσικό εθνικό κεφάλαιο και οι πολιτικοί του αντιπρόσωποι ήταν με την “πλάτη στον τοίχο”. Στο εσωτερικό, οικονομική στασιμότητα, μεγάλες ανισότητες και αυξανόμενη δυσανασχέτηση με την διακυβέρνηση Πούτιν, που εκφράζονταν ακόμα και σε μαζικές διαδηλώσεις το 2018 ενάντια στην νεοφιλελεύθερη μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος²⁵. Στο εξωτερικό, μια σχετική πτώση της ρωσικής οικονομίας σε σχέση με το καπιταλιστικό κέντρο, απώλεια προνομιούχων αγορών και γεωπολιτικής ισχύος με την προσέγγιση της Ουκρανίας στο Ευρωπαϊκό μπλοκ, μια προσπάθεια αλλαγής της ισορροπίας ισχύος μέσω της στρατιωτικής δύναμης στην Κριμαία και το Ντονμπάς, και η επιβολή οικονομικών κυρώσεων από τη Δύση μετά το 2014²⁶.^[11]

24 Michael Roberts, “Ukraine: The Economic Consequences of the War” [“Ουκρανία: Οι οικονομικές επιπτώσεις του πολέμου”], *Brooklyn Rail*, Field Notes, Μάρτιος 2022.

25 C. Durand, ό.π.

26 Όπως σημειώνεται στο άρθρο της *Διεθνιστικής Οπτικής [Internationalist Perspective]* ό.π. “Γιατί όπως και να έγινε ο κόσμος, είναι ένας κόσμος βασισμένος στον ανταγωνισμό. Εμπορικός ανταγωνισμός που γίνεται στρατιωτικός ανταγωνισμός, ψυχρός και θερμός πόλεμος, ανάλογα με το τι απαιτούν οι περιστάσεις. Περιστάσεις όπως η απώλεια ισχύος, απώλειες ή δυνητικά κέρδη σε αγορές, οικονομική κρίση. [...] Ο ψυχρός πόλεμος δεν τελείωσε. Στην καλύτερη περίπτωση, υπήρξε μια παύση. Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας εξαφανίστηκε αλλά το ΝΑΤΟ όχι. Ο Γέλτσιν υπονόησε ότι η Ρωσία θα έπρεπε επίσης να γίνει μέλος του αλλά φυσικά αυτό δεν ήταν δυνατό: ο λόγος ύπαρξης του ΝΑΤΟ ήταν να υποτάξει τη Ρωσία. Προέκυψε μια σφοδρή συζήτηση για το αν το ΝΑΤΟ εξακολουθούσε να είναι απαραίτητο τώρα που η Ρωσία είχε γίνει επίσης μια καπιταλιστική δημοκρατική χώρα. Το ερώτημα απαντήθηκε θετικά στην πράξη. Το ΝΑΤΟ επεκτάθηκε προς τα σύνορα της Ρωσίας αθετώντας προηγούμενες υποσχέσεις. Δεκατέσσερις πρώην χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας ενσωματώθηκαν στην αντιρωσική συμμαχία. Αμερικανικές βάσεις πυραύλων εγκαταστάθηκαν στην Πολωνία και τη Ρουμανία. Η κατάληψη της Ουκρανίας ήταν η τελευταία φάση αυτής της επίθεσης. **Για τα κέρδη αλλά ακόμα περισσότερο για τον περιορισμό της Ρωσίας.** Η Ουκρανία δεν έγινε ακόμα χώρα του ΝΑΤΟ αλλά άρχισε να συνεργάζεται στρατιωτικά με τη Δύση. [...] Η επέκταση του ΝΑΤΟ σήμαινε μια τεράστια επέκταση για την αμερικανική (αλλά και άλλες δυτικές) πολεμικές βιομηχανίες γιατί τα καινούρια μέλη απαιτείται να καθιστούν τα οπλοστάσιά τους συμβατά με τα ΝΑΤΟϊκά στάνταρ. Για να ικανοποιήσει αυτές τις νόρμες, η Πολωνία αύξησε τις πολεμικές της δαπάνες κατά 60% από το 2011 μέχρι το 2020 και η Ουγγαρία κατά 133% από το 2014 μέχρι

Η τεράστια αύξηση στις τιμές των πρωτογενών εμπορευμάτων από το 2021 και μετά, πρόσφερε στην Ρωσία οικονομικά πλεονάσματα περίπου 9% του ΑΕΠ το 2021, κάτι που επέτρεψε στην ρωσική κυβέρνηση να χρηματοδοτήσει την εισβολή και να μπορεί να διατηρήσει το νόμισμά της σχετικά σταθερό απέναντι στις νέες οικονομικές κυρώσεις²⁷. Είναι, επομένως, ξεκάθαρο ότι η κυβέρνηση του Πούτιν θεώρησε ότι οι συνθήκες είναι ιδιαίτερα ευνοϊκές για την **αντιστροφή της οικονομικής, γεωπολιτικής, πολιτικής και κοινωνικής κρίσης στη Ρωσία μέσα από τον πόλεμο**.

Από την μια πλευρά, η επιλογή του πολέμου επιχειρεί ακόμα μια φορά να παγιώσει την εθνική ενότητα, να διασφαλίσει την υποταγή και να αντιστρέψει την κοινωνική απονομιμοποίηση ρίχνοντας τις ευθύνες για τις επιδεινούμενες συνθήκες στον “ξένο εχθρό”. “Ο милитаризм είναι μια μέθοδος αναδιανομής υπέρ του κεφαλαίου. Όχι μόνο μέσω των αυξημένων δαπανών για τις ένοπλες δυνάμεις αλλά ως μιας μεθόδου μείωσης των βιωτικών στάνταρ και των προσδοκιών και, επομένως, μια γιγαντιαία αύξησης στον βαθμό εκμετάλλευσης”²⁸.

Από την άλλη, η επιλογή του πολέμου λύνει το πρόβλημα υπερπαραγωγής της ρωσικής πολεμικής βιομηχανίας και συνιστά μια προσπάθεια αποκατάστασης της οικονομικής και γεωπολιτικής δύναμης της χώρας με στρατιωτικά μέσα. Η αρπαγή των πλούσιων πόρων της Ουκρανίας (μεταλλεύματα, φυσικό αέριο, δημητριακά, βιομηχανικές εγκαταστάσεις καθώς και φθηνή, εξειδικευμένη εργασία) είναι προφανώς ένας όχι αμελητέος παράγοντας.

Κάτω από συνθήκες βαθιάς καπιταλιστικής κρίσης, κάθε χώρα προσπαθεί να περάσει το κόστος στις άλλες²⁹. Ο μεμονωμένος καπιταλιστής βιώνει την ύφεση ως μια πώση στην ζήτηση για τα εμπορεύματά του. Το μεμονωμένο έθνος την αισθάνεται ως μια πώση της παραγωγής προκαλούμενη από μια έλλειψη αγορών, και υπερασπίζεται τον εαυτό του εναντίον του ξένου ανταγωνισμού προσπαθώντας να εξασφαλίσει και να επεκτείνει την δική του αγορά σε βάρος άλλων εθνών. Η ανάγκη του κεφαλαίου για εξωτερική επέκταση, ώστε να αποτρέψει την εσωτερική του συρρίκνωση, παίρνει την μορφή επιθετικού ιμπεριαλισμού και ιμπεριαλιστικού ανταγωνισμού. Εθνικά κεφάλαια ανταγωνίζονται για πρώτες ύλες, προνομιούχες αγορές και “παραρτήματα” για εξαγωγή κεφαλαίων· οι κυβερνήσεις πληρώνουν ένα μεγάλο

το 2020. [Επιπλέον, μέσα στις συνθήκες πολέμου, οι ΗΠΑ έχουν βρει την ευκαιρία να προωθήσουν το υδροποιημένο φυσικό αέριο (LNG) με έναν περιβαλλοντικά καταστροφικό τρόπο (*fracking*), ενώ αντιμετωπίζουν ταυτόχρονα προβλήματα υπερπαραγωγής αναζητώντας επιθετικά καινούριες αγορές]. [...] Αλλά η επέκταση του NATO ωθήθηκε επίσης από την συνειδητοποίηση ότι η Ρωσία, με την στρατιωτική της ισχύ και ιδιαίτερα με το πυρηνικό οπλοστάσιό της, παρέμενε μια δυνητική απειλή στην *rex americana*. Εξακολουθεί να είναι η μοναδική χώρα εναντίον της οποίας οι ΗΠΑ δεν μπορούν να εξαπολύσουν έναν πόλεμο χωρίς να ρισκάρουν μια δική τους ημι-ολοκληρωτική καταστροφή. Όπως ακριβώς και στη διάρκεια του ψυχρού πολέμου. Ο οποίος, συνεπώς, δεν τελείωσε. Η στρατηγική της Ουάσινγκτον έχει παραμείνει η ίδια: περιορισμός/συγκράτηση. Να περιορίσει τη Ρωσία και να μειώσει την σφαίρα επιρροής της, να εξασθενίσει την ισχύ της χωρίς να εμπλακεί σε μια άμεση σύγκρουση μαζί της [σ.μ. Εδώ δεν δικαιούμαστε να μιλήσουμε για “συνταγή Ουκρανία”]. [...] Ο εχθρός δεν μπορεί προφανώς να απεικονιστεί πλέον ως ο “κομμουνιστικός κίνδυνος” αλλά αυτό δεν καθιστά τη Ρωσία μια συνθισμένη καπιταλιστική χώρα σαν τη δική μας. Οι πλούσιοι εκεί δεν αποκαλούνται καπιταλιστές, όπως οι δικοί μας, αλλά “ολιγάρχες”. Ποιοι είναι αυτοί οι ολιγάρχες; Δισεκατομμυριούχοι που έγιναν πλούσιοι χάρις στην διαφθορά, την εκμετάλλευση και την κερδοσκοπία και οι οποίοι αρέσκονται να επιδεικνύουν τις περιουσίες τους με κραυγαλέα πολυτελή κατανάλωση. Με άλλα λόγια, καπιταλιστές. Το απόφθεγμα “Πίσω από κάθε μεγάλη περιουσία υπάρχει ένα μεγάλο έγκλημα” δεν επινοήθηκε στη Ρωσία. Αλλά εκεί “το μεγάλο έγκλημα” είναι ακόμα αρκετά ‘φρέσκο”.

27 M. Roberts, *ό.π.*

28 Bob Rowthorn, “Rosa Luxemburg and the Political Economy of Militarism”, *Capitalism, Conflict and Inflation*, 1980.

29 Όπως έχει γράψει ο Μαρξ: “Για όσο τα πράγματα πάνε καλά, ο ανταγωνισμός επηρεάζει μια λειτουργική αδελφοσύνη της καπιταλιστικής τάξης, όπως έχουμε δει στην περίπτωση της εξίσωσης του γενικού ποσοστού κέρδους, έτσι ώστε ο καθένας να παίρνει μερίδιο από την κοινή λεία σε αναλογία με το μέγεθος της αντίστοιχης επένδυσής του. Αλλά από την στιγμή που γίνεται πλέον ένα ζήτημα όχι μοιράσματος των κερδών αλλά μοιράσματος ζημιών, τότε ο καθένας προσπαθεί να μειώσει το μερίδιό του [στις ζημιές] σε ένα ελάχιστο και να το “σπρώξει” στους άλλους. Η τάξη, ως τέτοια, πρέπει αναπόφευκτα να χάσει. Πόσο από τις απώλειες θα πρέπει να σηκώσει ο κάθε μεμονωμένος καπιταλιστής, με άλλα λόγια σε ποιο βαθμό θα πρέπει καν να μοιραστεί κάτι από αυτές, αποφασίζεται από την ισχύ και την πονηριά, και τότε ο ανταγωνισμός γίνεται μια μάχη ανάμεσα σε εχθρικά αδέρφια”. Καρλ Μαρξ, *Κεφάλαιο τομ. 3*.

κόστος για στρατιωτικές επεμβάσεις, άμεσα ή έμμεσα, για αυτόν τον σκοπό. Πληρώνουν το κόστος αυτό με την ελπίδα ότι θα πάρουν πίσω πολλά περισσότερα. Μια τέτοια κίνηση μπορεί να αποτύχει και ολόκληρη η πολεμική προσπάθεια μπορεί να εξυπηρετήσει απλά συγκεκριμένα ιδιαίτερα συμφέροντα (πχ. κατασκευαστές και εμπόρους όπλων). Αν, όμως, η πολεμική προσπάθεια πετύχει αυτά τα, όχι άμεσα παραγωγικά, κόστη αποδεικνύεται ότι γίνονται ένα εργαλείο για την παραγωγή κεφαλαίου. Αντιμέτωπο με τον κίνδυνο της στασιμότητας, το ρωσικό καπιταλιστικό κράτος επιδιώκει να διασφαλίσει την εξωτερική του επέκταση. Οι δαπάνες για ιμπεριαλιστικούς σκοπούς μπορεί να καταλήξουν σε μια επιταχυνόμενη επέκταση του εγχώριου κεφαλαίου³⁰.

Σύμφωνα με τον Volodymyr Ischenko³¹, μια πιο συγκεκριμένη ερμηνεία των αιτιών της στρατιωτικής εισβολής στην Ουκρανία μπορεί να δοθεί, συμπληρώνοντας τα παραπάνω:

“Πιστεύω ότι ο πόλεμος διεξάγεται για τα συμφέροντα της ρωσικής άρχουσας τάξης συνολικά. Για να το καταλάβουμε αυτό, πρέπει να αναρωτηθούμε: τι είδος άρχουσας τάξης είναι αυτή; Ερευνητές αποκαλούν τα μέλη της **‘πολιτικούς καπιταλιστές’**. Η ρωσική άρχουσα τάξη είναι επιχειρηματίες που τα ανταγωνιστικά τους πλεονεκτήματα στην αγορά δεν σχετίζονται με την υψηλή τεχνολογία ή την φτηνή εργασία αλλά με τις πολιτικές θέσεις που καταλαμβάνουν στο κράτος. Ένα παράδειγμα είναι η διαφθορά ή ο άτυπος έλεγχος των πολιτικών ελίτ πάνω στις επιχειρήσεις. Εξ ου και η έγνοια της ρωσικής ελίτ με την προστασία της κυριαρχίας. Άλλωστε, αν βγάζεις λεφτά εκμεταλλευόμενος τις πολιτικές ευκαιρίες που δίνει το κράτος, πρέπει να έχεις μονοπωλιακή εξουσία πάνω σε αυτό. Και η εξουσία αυτή μπορεί να απειληθεί, για παράδειγμα, από το διεθνικό κεφάλαιο ή ομάδες με επιρροή μέσα στη χώρα. Αυτό που λέω είναι εντελώς ευθυγραμμισμένο με **την μαρξιστική θεωρία του Βοναπαρτισμού**, για την οποία μιλάει και ο Ιlya. Γιατί ο Βοναπαρτισμός δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα καθεστώς στο οποίο το κράτος, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε φράξιες του κεφαλαίου, υπερασπίζεται με τη βία τα συμφέροντα της τάξης των μεγάλων καπιταλιστών συνολικά απέναντι στις απειλές από συγκεκριμένους καπιταλιστές ή συγκεκριμένες φράξιες αυτής της τάξης. Με αυτή την έννοια, συγκεκριμένοι καπιταλιστές χάνουν τώρα κέρδη εξαιτίας του πολέμου αλλά, μακροπρόθεσμα, ο πόλεμος εξυπηρετεί τα συμφέροντα της τάξης τους συνολικά.

Επιπλέον, ο πόλεμος μπορεί να στοχεύει στην επίλυση μερικών από τα προβλήματα του ίδιου του Βοναπαρτικού καθεστώτος. Ακριβέστερα, την διατήρησή του, την αναπαραγωγή του. Πώς μπορεί να υπάρξουν εγγυήσεις για την σταθερότητα αυτού του καθεστώτος; Συνήθως, η σταθερότητα αυτή απειλείται όταν ένας ηγεμόνας αντικαθίσταται από έναν άλλον³². Πώς μπορεί να εγγυηθεί κανείς την προσωποποιημένη εξουσία σε μια τέτοια περίοδο [όπως η τρέχουσα]; Ειδικότερα όταν υπάρχουν ταραχές παντού τριγύρω, όπως στη Λευκορωσία ή το Καζακστάν; Τα καθεστώτα αυτών των κρατών έχουν επιβιώσει χάρις στη βοήθεια του Πούτιν. Αλλά αν τέτοιες ταραχές συμβούν στην ίδια τη Ρωσία, ποιος θα μπορούσε να σώσει τον Πούτιν και το καθεστώς του; Ο πόλεμος είναι αναγκαίος για να εγγυηθεί την συνέχεια της εξουσίας έτσι ώστε ο τωρινός ηγεμόνας να μην σκοτωθεί από τους διαδόχους του. Το καθεστώς γίνεται τώρα πιο καταπιεστικό, κινητοποιείται πιο έντονα, είναι πιο ιδεολογικοποιημένο. **Ο πόλεμος έχει σαν στόχο να το ενδυναμώσει”**.

Σε κάθε περίπτωση, η κυβέρνηση του Πούτιν παίρνει ένα πολύ μεγάλο ρίσκο. Η πιθανότητα στρατιωτικής ήττας και οικονομικής καταστροφής εξαιτίας των άνευ προηγουμένου κυρώσεων θα ήταν απολύτως ολέθρια για το ρωσικό κεφάλαιο και τους πολιτικούς εκπροσώπους του. Η γενικευμένη εξαθλίωση, το

30 Στμ. Ωραία όλα αυτά γενικά, αλλά πραγματικά στις τωρινές συνθήκες διεθνοποίησης/παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου μπορούμε να μιλήσουμε για πραγματικά (και σε ποιον βαθμό) μεμονωμένα “εθνικά” συμφέροντα;

31 Συζήτηση με τον Ilya Matveev, Ο πόλεμος της Ρωσίας στην Ουκρανία: Ιμπεριαλιστική ιδεολογία ή ταξικό συμφέρον; <https://lefteast.org/russias-war-on-ukraine-imperial-ideology-or-class-interest>.

32 Στμ. Είναι φανερό νομίζουμε ότι όχι μόνο το μετασοβιετικό ρωσικό κράτος είναι βοναπαρτικό αλλά ότι ήταν τέτοιο και στη σοβιετική του εκδοχή και περίοδο (οπότε από αυτή την άποψη η διαδοχή έχει μια συνέχεια).

βαρύ ανθρώπινο κόστος, που θα χτυπήσει το ρωσικό προλεταριάτο από την συνέχιση του πολέμου σε μια τέτοια περίπτωση, θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην απονομιμοποίηση της κυβέρνησης Πούτιν και σε μια κοινωνική εξέγερση εναντίον του πολέμου και των πολεμοκάπηλων καπιταλιστών, μιας και μπορούν να οδηγούσαν στην διάψευση της υπόσχεσης για “σταθερότητα” από την οποία αντλεί η κυβέρνηση του Πούτιν την νομιμοποίησή της³³.

Πέρα από τον κίνδυνο της εσωτερικής αποσταθεροποίησης, η σοφδρή αντίδραση από το NATO και την Ουκρανία τόσο στο στρατιωτικό επίπεδο, μέσα από την μαζική ανάπτυξη οπλικών συστημάτων υψηλής τεχνολογίας στην Ουκρανία, την ανάπτυξη δεκάδων χιλιάδων στρατιωτών στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και την επαναστρατιωτικοποίηση της Γερμανίας, όσο και στο οικονομικό επίπεδο, με τις άνευ προηγουμένου κυρώσεις που φτάνουν μέχρι το σημείο του παγώματος των αποθεμάτων της κεντρικής τράπεζας της Ρωσίας – ένα μέτρο που στο παρελθόν είχε εφαρμοστεί μόνο εναντίον του Αφγανιστάν με την κατάληψη της εξουσίας από τους Ταλιμπάν – έχουν επαναφέρει στην ατζέντα την πιθανότητα ενός πυρηνικού πολέμου ως μιας πιθανής έκβασης της σύγκρουσης στην Ουκρανία³⁴. Το γεγονός ότι μια τέτοια εξέλιξη είναι εντελώς παράλογη όχι μόνο από την σκοπιά των αναγκών και της ζωής της **ανθρωπότητας** αλλά, επίσης, και από τη σκοπιά της συνολικής αναπαραγωγής του καπιταλιστικού κόσμου, δεν μπορεί να μας καθησυχάζει. Κανένας καπιταλιστής δεν θέλει τη ζημιά που φέρνει μια ύφεση, και όμως ο δίχως τέλος ανταγωνισμός οδηγεί σε κρίση και ύφεση. Με άλλα λόγια, η “κανονική” συμπεριφορά (εργαλειακά λογική συμπεριφορά) προκαλεί την “ανωμαλία” της κρίσης. **Δεν μπορεί κάποιος να είναι λογικός σε έναν παράλογο κόσμο** (Mattick). Το ζήτημα δεν διαφέρει στην περίπτωση του πολέμου. Η ασταμάτητη ώθηση για την κατάκτηση και διατήρηση πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας είναι το αποτέλεσμα και το συνολικό άθροισμα της αντικοινωνικής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζει την κοινωνική ζωή στον καπιταλισμό³⁵. Η αναγνώριση ότι ο πόλεμος μπορεί να είναι αυτοκτονικός, αναγνώριση που δεν είναι καν ομόφωνη, δεν εξαλείφει την τάση προς έναν καινούριο παγκόσμιο πόλεμο. Αυτοί που παίρνουν πολιτικές αποφάσεις, παίρνοντας απλά τις “σωστές” αποφάσεις που καθορίζονται από τις συγκεκριμένες ανάγκες των χωρών τους και την ασφάλεια των κοινωνικών δομών τους, είναι πιθανόν να καταστρέψουν τόσο τους εαυτούς τους όσο και ένα μεγάλο κομμάτι του κόσμου.

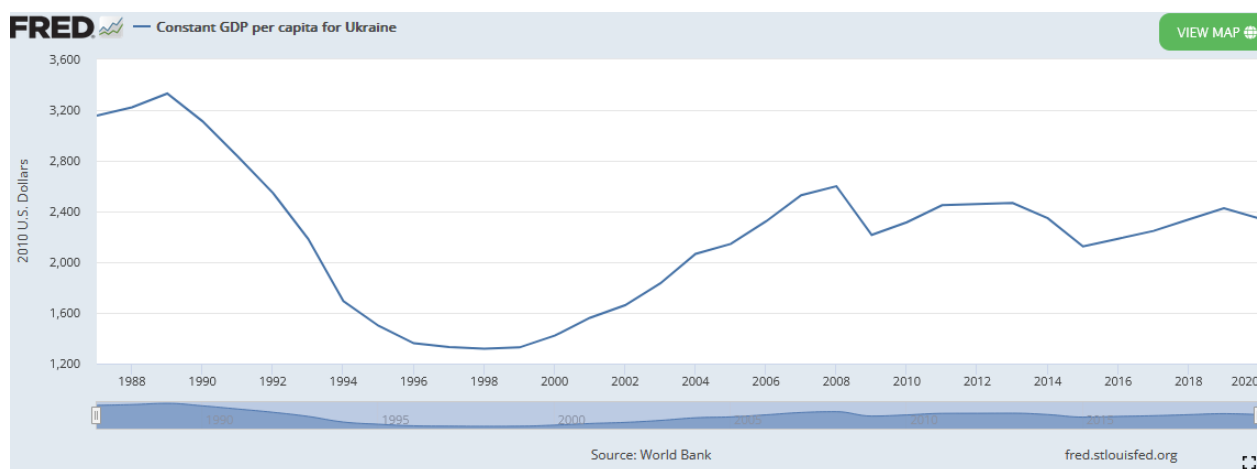
33 Από την άλλη πλευρά, οι κυρώσεις είναι πιθανόν να οδηγήσουν σε περαιτέρω συγκεντροποίηση και στην πλήρη ταύτιση του ρωσικού κεφαλαίου με τον κρατικό μηχανισμό του Πούτιν. Η αδυναμία πρόσβασης των Ρώσων καπιταλιστών στα περιουσιακά τους στοιχεία εκτός Ρωσίας, εξαιτίας των κυρώσεων, τους δίνει ακόμα πιο στενά με τον Πούτιν γιατί ο πλούτος τους είναι τώρα προσβάσιμος μόνο εφόσον διατηρούν καλές σχέσεις με αυτόν. Επίσης, η επιδείνωση των συνθηκών για το προλεταριάτο ίσως έχει μια αντίστοιχη ερμηνεία στο εσωτερικό: την απόδοση των δεινών του στις δυτικές κυρώσεις μάλλον και όχι στην κυβέρνηση. Μιλώντας ιστορικά, οι κυρώσεις συχνά δεν οδηγούν στην κοινωνική απονομιμοποίηση του καθεστώτος αλλά, αντίθετα, στην ενδυνάμωσή του: ένα κλασικό παράδειγμα είναι η Γερμανία του Χίτλερ στην δεκαετία του 1930. Όπως επισημαίνεται από τον Volodymyr Ischenko, ό.π. “υπάρχουν ειδικοί που πιστεύουν ότι η Ρωσία θα μπορέσει να ξεπεράσει την οικονομική της εξάρτηση από τη Δύση και να γίνει τελικά ισχυρότερη. Μέσω της αντικατάστασης των εισαγωγών και τον αναπροσανατολισμό των εξαγωγών. Φυσικά, από την σκοπιά της πρόληψης/αποτροπής του ρίσκου, ο πόλεμος είναι παράλογος. Αλλά τι συμβαίνει αν το πρόβλημα είναι ότι η αποτροπή του ρίσκου δεν έσωσε ποτέ Βοναπαρτιστικά καθεστώτα από την κατάρρευση; Τι συμβαίνει αν ένα καθεστώς χρειάζεται να αλλάξει θεμελιακά πολιτική, οικονομία και κοινωνία για να μπορέσει να παραμείνει στην εξουσία; Ο πόλεμος είναι μια καλή ευκαιρία ακριβώς για έναν τέτοιο μετασχηματισμό. Έχοντας πει αυτό δεν σημαίνει, φυσικά, ότι λαθεμένοι υπολογισμοί και προβλέψεις, που ξεκάθαρα παραπλάνησαν τις προσδοκίες ότι η Ρωσία θα κατακτούσε γρήγορα την Ουκρανία, δεν μπορούν να εισαγάγουν έναν σημαντικό βαθμό μη προβλεψιμότητας στη διαδικασία του συμπαγοποίησης του καθεστώτος και διαδοχής στην εξουσία”.

34 Pavlos Roufos, “Solidarity with Ukraine doesn’t mean calling for more war” [“Αλληλεγγύη στην Ουκρανία δεν σημαίνει προτροπή για περισσότερο πόλεμο”], *Jacobin*, Μάρτιος 2022.

35 Στμ. Με άλλα λόγια – και είναι ένας λόγος που δεν μας αρέσει ιδιαίτερα ο όρος “κοινωνικός κανιβαλισμός” (πέρα από το βασικό γεγονός ότι συγκαλύπτει/αποκρύπτει τα ίδια τα ταξικά/κοινωνικά στοιχεία των ανταγωνιστικών σχέσεων εντός του προλεταριάτου που οδηγούν στο “αλληλοφάγωμα”, αποδίδοντας σε αυτές τις σχέσεις έναν “ζωώδη” και “ενστικτώδη” χαρακτήρα) – ο “κοινωνικός κανιβαλισμός” διατρέχει οριζόντια και κάθετα την καπιταλιστική κοινωνία και δεν περιορίζεται μόνο μεταξύ των “φτωχών” ή των “από κάτω”. Είναι και μεταξύ των καπιταλιστών!

Η κατάσταση στην Ουκρανία

Για να δώσουμε μια ερμηνεία των πολιτικών εξελίξεων στην Ουκρανία μετά το 2013, είναι απαραίτητο, πρώτα και κύρια, και σε αυτή την περίπτωση, να παρουσιάσουμε μερικά βασικά οικονομικά δεδομένα. Πρώτα απ' όλα, και σε αντίθεση με τη Ρωσία, η Ουκρανία δεν ανέκαμψε ποτέ πραγματικά μετά την πτώση της ΕΣΣΔ. Ο πληθυσμός της μειώθηκε από τα 53 στα 42 εκατομμύρια μεταξύ του 1990 και του 2021, ενώ το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, σε σταθερές τιμές, μειώθηκε περίπου 30% την ίδια περίοδο! (δείτε το Γράφημα 3). Όπως δείχνει το γράφημα, το 1998, το κατά κεφαλήν εισόδημα είχε μειωθεί σχεδόν στο 1/3 του αντίστοιχου εισοδήματος το 1989. Αυτή είναι μια ακραία κοινωνική καταστροφή χωρίς προηγούμενο. Αν συγκρίνει κανείς την πορεία της ουκρανικής οικονομίας από το 1999 έως το 2008 με αυτήν της Ρωσίας, θα παρατηρήσει μια σχετικά ανάλογη πορεία: ήταν μια περίοδος ανάκαμψης βασισμένης σε μια αυξανόμενη παγκόσμια ζήτηση για τα προϊόντα της ουκρανικής βιομηχανίας (κυρίως προϊόντα μεταλλουργίας) οφειλόμενης στις ανοδικές παγκόσμιες τάσεις και την αύξηση της εσωτερικής κατανάλωσης μέσω της πιστωτικής επέκτασης (δηλαδή της αύξησης του δανεισμού των νοικοκυριών).

Graph 3. GDP per capita in Ukraine 1987-2020 [Source: World Bank, Federal Reserve Bank of the United States, St. Louis Branch]

Μετά το 2008, η οικονομία της Ουκρανίας ακολούθησε μια εντελώς διαφορετική πορεία. Ήδη από το 2008, μετά την “πορτοκαλί” επανάσταση, η Ρωσία ασκούσε μεγάλη οικονομική πίεση στην Ουκρανία μέσω της τιμής του φυσικού αερίου, που αποτελεί έναν μείζονα παράγοντα κόστους για την ουκρανική οικονομία³⁶. Αυτή η πίεση ήταν ένα πρώτο οικονομικό μέτρο για την αποτροπή της ουκρανικής προσέγγισης με το ευρω-ατλαντικό μπλοκ. Η χρηματοοικονομική κρίση του 2008 μετατράπηκε σε μια κρίση κρατικού χρέους στην Ουκρανία εξαιτίας μιας πτώσης των εξαγωγών που οδήγησε σε τραπεζική κρίση. Για να αντιμετωπίσει την κρίση χρέους, η ουκρανική κυβέρνηση πήρε από το ΔΝΤ ένα δάνειο 16,4 δις δολλαρίων στα τέλη του 2008 με την προϋπόθεση επιβολής ενός “προγράμματος σταθερότητας”, δηλαδή ενός προγράμματος “ματώματος” του προλεταριάτου (υποτίμηση του νομίσματος, κατάργηση των επιδοτήσεων και αύξηση των τιμών ενέργειας, μείωση των φόρων και διεύρυνση της φορολογικής βάσης, μη εφαρμογή της δέσμευσης για αύξηση στον κατώτατο μισθό, περιορισμούς στους μισθούς και τις συντάξεις στον δημόσιο τομέα κλπ.).

Το 2012 υπήρξε μια καινούρια αύξηση στο εμπορικό έλλειμμα της Ουκρανίας οφειλόμενο στις φθίνουσες εξαγωγές μεταλλουργικών προϊόντων και τις χαμηλές τιμές, ενώ η Ουκρανία έπρεπε να αποπληρώσει το ΔΝΤ³⁷. Η οικονομική κατάσταση της Ουκρανίας επιδεινώθηκε ακόμα περισσότερο το 2013 όταν η Ρωσία απαγόρευσε τις εισαγωγές από την Ουκρανία, “γονατίζοντας” τη βιομηχανία της, με στόχο να μπλοκάρει την υπογραφή μιας εμπορικής συμφωνίας με την ΕΕ. Με δεδομένο ότι το 25% των εξαγωγών της Ουκρανίας πήγαιναν στη Ρωσία, ο τότε πρόεδρος της Ουκρανίας Γιανουκόβιτς αναγκάστηκε να μην την υπο-

36 *Russia-Ukraine gas disputes* [Διαμάχες Ρωσίας-Ουκρανίας για το φυσικό αέριο], *Wikipedia*.

37 IMF Country Report No. 14/106, ΔΝΤ, Απρίλιος 2014.

γράφει³⁸. Αυτό πυροδότησε την εξέγερση του Μαϊντάν, την πτώση του Γιανουκόβιτς, την άνοδο στην εξουσία του Ποροσένκο και, στη συνέχεια, την προσάρτηση της Κριμαίας από την Ρωσία και την απόσχιση των επαρχιών στο Ντονέσκ και το Λουγκάνσκ³⁹.

Η σύγκρουση με τη Ρωσία και τους φιλορώσους αυτονομιστές είχε σαν αποτέλεσμα μια πλήρη διάρρηξη των εμπορικών σχέσεων με την Ρωσία, που με τη σειρά της οδήγησε σε μια τεράστια ύφεση το 2014 και το 2015 (πτώση ΑΕΠ -6,5% και -9,8% αντίστοιχα). Η Ουκρανία απέφυγε την πλήρη οικονομική κατάρρευση μέσω της αναστολής των πληρωμών χρέους προς τη Ρωσία, ένα χρέος που δεν αποπλήρωσε ποτέ, καθώς και παίρνοντας ένα καινούριο δάνειο 17,5 δις δολλαρίων από το ΔΝΤ, που συνοδευόταν από ένα ακόμα σκληρότερο πρόγραμμα λιτότητας και ιδιωτικοποιήσεων που περιελάμβανε τα ακόλουθα: αύξηση στα ηλικιακά όρια συνταξιοδότησης, την διακοπή των επιδοτήσεων για τα καύσιμα, το ξεπούλημα αγροτικής και δασικής γης, πάγωμα του κατώτατου μισθού και διακοπή της αναπροσαρμογής του με βάση το κόστος ζωής, μείωση των επιδομάτων πρόνοιας και των συντάξεων μέσω της διακοπής της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής, περιορισμό των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων, αύξηση των υπερωριών, απελευθέρωση της επιτήρησης των εργασιακών χώρων, μεγάλη αύξηση στις τιμές των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, πάγωμα στις επιθεωρήσεις εργασίας, μείωση στις εισφορές, μείωση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων, το κλείσιμο εκατοντάδων (332) νοσοκομείων, την απόλυση 50.000 γιατρών, μείωση στην χρηματοδότηση της ανώτατης εκπαίδευσης και των πολιτισμικών θεσμών και την κατάργηση των επιδομάτων γέννησης και φροντίδας των παιδιών⁴⁰. Επιπλέον, το ΔΝΤ ζήτησε από την κυβέρνηση να μην αυξήσει τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων ως ένα “αποπληθωριστικό μέτρο”. Τέλος, αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, το ΔΝΤ “συμβούλευσε” την “απελευθέρωση” της αγοράς γης η οποία είχε χαρακτηριστεί ως “ιδιαίτερα κατακερματισμένη” (με δεδομένο ότι το 14% του πληθυσμού εξακολουθούν να είναι μικροκτηματίες αγρότες) με σκοπο να “προαχθεί η ανάπτυξη” (δηλαδή η καπιταλιστική ιδιοκτησία και συσσώρευση).

Στη βάση όλων των παραπάνω, οι πραγματικοί μισθοί δεν έχουν αυξηθεί στην Ουκρανία εδώ και 12 χρόνια, ενώ οι τιμές έχουν αυξηθεί κατακόρυφα. Οι κοινωνικές δαπάνες, δηλαδή ο κοινωνικός μισθός, έχει μειωθεί κατά 20% από τον ετήσιο προϋπολογισμό του 2014, στο 13% σήμερα. Η μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού είναι φτωχοί και θα γίνουν ακόμα φτωχότεροι με τον πόλεμο. Οι λεγόμενοι “ολιγάρχες”, δηλαδή οι Ουκρανοί καπιταλιστές, έχουν συσσωρεύσει περισσότερο πλούτο από το 2014, καθώς η οικονομική ανισότητα έχει αυξηθεί, κάτι που είναι στην πραγματικότητα υποτιμημένο καθώς μεγάλο μέρος του πλούτου είναι κρυμμένο σε υπεράκτιους φορολογικούς παραδείσους.

Δεν αποτελεί λοιπόν έκπληξη ότι πριν τον πόλεμο, σύμφωνα με τις δημοσκοπήσεις, το 70% του πληθυσμού ήταν εξαγριωμένο με την αύξηση της ανισότητας, το 58% με την απώλεια θέσεων εργασίας (με ένα ποσοστό ανεργίας 10% παρά την τεράστια μετανάστευση στο εξωτερικό) και το 54% με τις παρεμβάσεις των Δυτικών στην διακυβέρνηση της Ουκρανίας⁴¹. Σύμφωνα με την Παγκόσμια Έκθεση Ευτυχίας των Ηνωμένων Εθνών, η Ουκρανία βρίσκεται στην 110η θέση στην κατάταξη των 149 χωρών όσον αφορά την ικανοποίηση των ανθρώπων για τη ζωή τους, πιο κάτω ακόμα και από τις πολύ φτωχές χώρες της υποσαχάριας Αφρικής.

38 Όπως λέει ο P. Roufos, ό.π., σε πολλές περιπτώσεις, η συμφωνία με την ΕΕ περιείχε πραγματικά εξωφρενικούς όρους που καθιστούσαν την αποδοχή της πάρα πολύ δύσκολη: “Ενώ ‘προσέφεραν’ στην Ουκρανία ένα μικρό ποσό 610 εκατομμυρίων ευρώ (όπως επισημαίνει ο Adam Tooze, “υπήρχαν Ουκρανοί ολιγάρχες με προσωπικές περιουσίες μεγαλύτερες από αυτό το ποσό”), απαιτούσαν μαζικές περικοπές των δημοσίων δαπανών, αύξηση στους λογαριασμούς του φυσικού αερίου κατά 40%, και την επιβολή εμπορικών κυρώσεων στην Ρωσία, οι επιπτώσεις των οποίων υπολογίζονταν **αισιόδοξα** στο τεράστιο ποσό των 3 δις δολλαρίων τον χρόνο”.

39 Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι περιοχές του Ντονέσκ και του Λουγκάνσκ παράγουν το 16% του ΑΕΠ της Ουκρανίας. Δείτε Robert Kirchner, Ricardo Giucci, “The Economy of Donbas in Figures”, *Institute for Economic Research and Policy Consulting*, Ιούνιος 2014.

40 Andrea Peters, “Improverishing Ukraine: What the US and the EU have been doing to the country for the past 30 years” [“Φτωχοποιώντας την Ουκρανία: Τι κάνουν οι ΗΠΑ και η ΕΕ στην χώρα τα τελευταία 30 χρόνια”], *World Socialist Web Site*, 23 Μαρτίου 2022.

41 Michael Roberts, ό.π.

Η μετά-Μαϊντάν πολιτική κατάσταση στην Ουκρανία και η εθνικιστική ριζοσπαστικοποίηση

Η εξέγερση του Μαϊντάν δεν οδήγησε σε καμιά αλλαγή στην ταξική δομή της Ουκρανίας, ούτε είχε κάποιο ταξικό περιεχόμενο. Όπως εύστοχα διατυπώνει ο Volodymyr Ishchenko⁴², στην συνέντευξη του οποίου βασίζονται κυρίως οι επόμενες δύο ενότητες, ήταν μια έκφραση μιας κρίσης πολιτικής αντιπροσώπευσης, την οποία και αναπαρήγαγε. Εκτός από τον ανοργάνωτο λαό που συμμετείχε, και που ήταν καθαρά υπέρ μιας προσέγγισης με το ευρω-ατλαντικό μπλοκ με την ελπίδα ότι η Ουκρανία θα ακολουθούσε ένα μονοπάτι προς την καπιταλιστική ανάπτυξη παρόμοιο με αυτό της Πολωνίας μετά το αρχικό “σοκ”, η πρώτη από τις δύο οργανωμένες δυνάμεις που συμμετείχαν ήταν ένα σύνολο από ΜΚΟ και οργανώσεις των ΜΜΕ, που λειτουργούσαν περισσότερο ως επιχειρήσεις παρά ως συλλογικότητες αγώνα και οι οποίες λάμβαναν γεναιόδωρες οικονομικές δωρεές από τη Δύση. Αυτές οι οργανώσεις δημιούργησαν την εικόνα μιας υποτιθέμενης δημοκρατικής επανάστασης εναντίον μιας (πραγματικά ομολογουμένως) αυταρχικής κυβέρνησης. Από την άλλη, η δεύτερη οργανωμένη δύναμη συγκροτούνταν από ακροδεξιές ομάδες που ήταν καλά προετοιμασμένες και είχαν ισχυρή παρουσία στις διαμαρτυρίες. Καθώς το ουκρανικό κράτος ήταν αποδυναμωμένο και είχε χάσει το μονοπώλιο της βίας εξαιτίας της ίδιας της εξέγερσης αλλά επίσης και εξαιτίας της προσάρτησης της Κριμαίας και της αποσχιστικής στάσης στο Ντονμπάς, οι ακροδεξιές ομάδες ήρθαν να καλύψουν το κενό που δημιουργήθηκε αναλαμβάνοντας αστυνομικές και στρατιωτικές λειτουργίες του κράτους.

Οι χαμένοι της εξέγερσης ήταν συγκεκριμένα κόμματα και “ολιγάρχες”. Φυσικά, αυτοί οι καπιταλιστές γρήγορα επαναευθυγραμμίστηκαν και παρέμειναν στη λίστα Forbes, διατηρώντας τον έλεγχο τους πάνω σε κομβικούς τομείς της ουκρανικής οικονομίας. Οι χαμένοι της εξέγερσης περιλαμβάνουν επίσης το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ουκρανίας και την ευρύτερη αριστερά (πολιτικές οργανώσεις που στις περισσότερες περιπτώσεις συνδέονται με τη Ρωσία). Το ΚΚΟ απαγορεύτηκε το 2015 στη βάση των νόμων “αποκομμουνιστικοποίησης” που επέβαλε η κυβέρνηση Ποροσένκο. Το 2021 είχε λάβει το 13% των ψήφων. Το 2014 δεν μπήκε στο κοινοβούλιο εξαιτίας της απώλειας της Κριμαίας και του Ντονμπάς, περιοχές στις οποίες είχε τις περισσότερες δυνάμεις.

Μια αλλαγή που επήλθε από το Μαϊντάν ήταν η αποκατάσταση του κοινοβουλευτικού μοντέλου δημοκρατίας επί του προεδρικού μοντέλου. Ο Γιανουκόβιτς είχε εγκαθιδρύσει ένα προεδρικό μοντέλο δημοκρατίας όταν είχε εκλεγεί το 2010, εγκαταλείποντας το κοινοβουλευτικό μοντέλο που ήταν σε λειτουργία μετά την “Πορτοκαλί Επανάσταση”. Το 2014, μετά την πτώση του, ο πρόεδρος υποτίθεται ότι αποδυναμώθηκε ενώ ενισχύθηκε το κοινοβούλιο. Δεν άλλαξε, όμως, το σύστημα των “νεο-πατρώνων”, όπως αποκαλείται στις μετα-σοβιετικές σπουδές: με άλλα λόγια, άτυπα δίκτυα/κλίκες πατρώνων και πελατών που κυριαρχούν στην πολιτική. Τον Οκτώβριο του 2014, πέντε φιλο-Μαϊντάν κόμματα μπήκαν στο κοινοβούλιο και ο Ποροσένκο εκλέχθηκε πρόεδρος. Αυτά τα κόμματα είχαν την κοινοβουλευτική πλειοψηφία αλλά σύντομα ο συνασπισμός άρχισε να καταρρέει. Ο Ποροσένκο δεν ήθελε να πάει σε εκλογές επειδή το κόμμα του θα έχανε δυνάμεις. Έτσι η κυβέρνηση στηρίχτηκε σε μια κατά συνθήκην πλειοψηφία και κάθε φορά οι ψήφοι έπρεπε να εξασφαλιστούν.

Στην πολιτική σφαίρα δεν υπάρχει ισχυρή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις ακροδεξιές ομάδες και τις υποστηριζόμενες από τη Δύση ΜΚΟ. Συναντήθηκαν στο Μαϊντάν με μια ρητορική “αντι-διαφθοράς” – ένας λόγος που προωθούνταν ακόμα και από το ΔΝΤ, αλλά ο οποίος ταιριάζει πολύ καλά στην ακροδεξιά εθνικιστική ιδεολογία, καθώς και στον αντικομμουνισμό. Την ίδια στιγμή, επειδή υπήρχαν πολλές αντιμαχόμενες φράξιες “ολιγαρχών”, και η κατηγορία για “εθνοκάθαρση” και “φιλο-ρωσισμό” χρησιμοποιείται συχνά στις μεταξύ τους διαμάχες, αναγκάζονται να υιοθετήσουν την εθνικιστική ατζέντα χωρίς απαραίτητα να είναι πεπεισμένοι εθνικιστές ιδεολόγοι⁴³.

42 Volodymyr Ishchenko, “Towards the abyss” [“Προς την Άβυσσο”], *New Left Review* 133/134, Ιαν – Απρ 2022.

43 Για παράδειγμα, η Τιμοσένκο και ο ίδιος ο Ζελένσκι έχουν κατηγορηθεί ως “φιλορώσοι” και “εθνικοί προδότες”. Δείτε επίσης το άρθρο: Volodymyr Ishchenko, “Nationalist Radicalization Trends in Post-Euromaidan Ukraine” [“Τάσεις εθνικιστικής ριζοσπαστικοποίησης στην μετά-Μαϊντάν Ουκρανία”], *ponars Eurasia*, Policy Memo 529, Μάιος 2018.

Αυτή η συνθήκη επέτρεψε μια διαδικασία εθνικιστικής ριζοσπαστικοποίησης, η οποία χρησιμοποιήθηκε από τους πάτρωνες-καπιταλιστές για να καλύψουν την απουσία οποιουδήποτε μετασχηματισμού και βελτίωσης μετά το Μαϊντάν. Οι φτωχές εκλογικές επιδόσεις των ακροδεξιών κομμάτων δείχνουν ότι δεν μπορούν να ανταγωνιστούν τους κομματικούς μηχανισμούς που υποστηρίζονται από τα χρήματα και τα ΜΜΕ των “ολιγαρχών”, πόσο δε μάλλον ότι ο λόγος τους υιοθετήθηκε από τα υποτιθέμενα κεντρώα κόμματα των ολιγαρχών. Όμως, η συνήθης εστίαση στις φτωχές εκλογικές επιδόσεις της ακροδεξιάς ως μαρτυρίας της χαμηλής βαρύτητάς της στην Ουκρανία, παραβλέπει την αυξανόμενη και άνευ προηγούμενου εξωκοινοβουλευτική της δύναμη: έχει διεισδύσει στα ανώτερα κλιμάκια των δυνάμεων ασφαλείας, έχει σχηματίσει ημι-αυτόνομες μονάδες εντός των δυνάμεων ασφαλείας και του στρατού, και έχει ενδυναμώσει τη θέση και την νομιμοποίησή της στην κοινωνία των πολιτών παίζοντας έναν κεντρικό ρόλο σε πυκνά δίκτυα βετεράνων, εθελοντών και ακτιβιστών. Για παράδειγμα, η διαπόμπευση και το λυντσάρισμα εκείνων που κατηγορούνται για πλιάτσικό στη διάρκεια του πολέμου, συχνά απλά για την απόκτηση βασικών αγαθών, ακολουθεί πρακτικές εξευτελισμού “βασανιστών ζώων” και “παιδοφίλων” που τα είδαμε πριν τον πόλεμο από το τάγμα Αζόφ και άλλες ακροδεξιές οργανώσεις (όπως και το λυντσάρισμα Ρομά). Η λογική της τιμωρίας και του κυνηγιού των “δραστών” συνήχησε να την πανκ υπο-κουλτούρα, αριστερούς φιλελεύθερους υπερασπιστές των δικαιωμάτων των ζώων, κοκ⁴⁴.

Η συμφωνία του Μινσκ, στην οποία σύρθηκε ο Ποροσένκο - ο οποίος αν και εκλέχθηκε με το σύνθημα για ειρήνη, δεν το σεβάστηκε καθόλου αλλά, αντίθετα, εντατικοποίησε τις στρατιωτικές επιχειρήσεις που είχαν σαν αποτέλεσμα την απροκάλυπτη επέμβαση της Ρωσίας - είχε ειπωθεί ως κάτι επιβεβλημένο με τη βία από τη Ρωσία και η ακροδεξιά αντέδρασε στην εφαρμογή της ακόμα και μέσω τρομοκρατίας, ρίχνοντας μια χειροβομβίδα η οποία σκότωσε 4 αστυνομικούς και τραυμάτισε 100⁴⁵.

Μετά το 2014, η κατηγορία ότι κάποιος είναι “φιλορώσος” δεν απευθυνόταν άμεσα μόνο σε όσους υποστήριζαν την προσχώρηση στο ρωσικό μπλοκ, αλλά επεκτάθηκε και σε εκείνους που υποστήριζαν το στάτους της αδέσμευτης χώρας, ή που ήταν σκεπτικοί σε σχέση με το Μαϊντάν ή αντιτίθενταν στην πολιτική της “αποκομμουνιστικοποίησης” ή στους περιορισμούς στην χρήση της Ρωσικής γλώσσας. Θέσεις που ίσως είχαν υποστηριχτεί ακόμα και από την πλειοψηφία των Ουκρανών, έγιναν σκοιυπίδια και δέχτηκαν επίθεση μέσα από τον στιγματισμό ή ακόμα και φυσική βία από τους εθνικιστές. Ήταν σε αυτή τη βάση, που προχώρησαν διάφορες κυρώσεις κατά των ΜΜΕ της αντιπολίτευσης και συγκεκριμένους πολιτικούς, λίγους μήνες μετά την Ρωσική εισβολή. Η ακροδεξιά στόχευσε όχι μόνο την αριστερά, αλλά επίσης τους Ρομά, το φεμινιστικό κίνημα και την κοινότητα LGBTQI. Εκείνοι που ευθυγραμμίστηκαν με την αριστερά αναγκάστηκαν στο τέλος να λειτουργήσουν, ουσιαστικά, “υπόγεια”.

Η ατζέντα της ακροδεξιάς κυριάρχησε ουσιαστικά τον δημόσιο λόγο και την κυβερνητική πολιτική μετά το 2014 - μια ατζέντα που προηγείται χρονικά του Μαϊντάν: απαγόρευση της διδασκαλίας της ρωσικής γλώσσας στα σχολεία, ενίσχυση εκ νέου ενός εθνικιστικού ιστορικού αφηγήματος, Ουκρανοποίηση, περιορισμοί στα ρωσικά πολιτισμικά προϊόντα, η δημιουργία της Αυτοκέφαλης Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ουκρανίας. Αυτά υποστηρίχτηκαν ως επί το πλείστον από την ενεργή μειονότητα της κοινωνίας που συμμετείχε στο Μαϊντάν. Η πλειοψηφία ήταν μάλλον παθητικά αντίθετη.

Η άνοδος του Ζελένσκι

Ο Ζελένσκι εκλέχτηκε αρχικά παίρνοντας μια θέση ενάντια στην εθνικιστική ατζέντα και σε αυτή τη βάση συγκέντρωσε το 75% των ψήφων. Αρχικά προχώρησε σε μια αρκετά μακράς διάρκειας κατάπαυση πυρός με τη Ρωσία, στην ανταλλαγή αιχμαλώτων και εμφανίστηκε να κινείται προς την εφαρμογή της συμφωνίας του Μινσκ. Το τάγμα Αζόφ και άλλες ακροδεξιές ομάδες δεν υπάκουσαν στους όρους της απεμπλοκής στο Ντονμπάς και αντίθετα απειλούσαν διαρκώς να δολοφονήσουν τον Ζελένσκι. Την ίδια στιγμή, μόνο το 25% του πληθυσμού αντετίθετο ενεργά στην συμφωνία του Μινσκ.

44 Denys Gorbach και Oles Petik, “The rise of Azov” [“Η άνοδος του Αζόφ”], OpenDemocracy, 15 Φεβρουαρίου 2016.

45 Graham Stack, “Ukraine investigates nationalists over Maidan shootings”, *bne INTELLINEWS*, 12 Οκτωβρίου 2015, <https://www.bne.eu/ukraine-investigates-nationalists-over-maidan-shootings-500447418>.

Πολύ γρήγορα, και καθώς δεν είχε καμιά καινούρια πολιτικά οργανωμένη δύναμη πίσω του⁴⁶, κινήθηκε προς την σφαίρα επιρροής των φιλο-δυτικών “ολιγαρχών”, εθνικιστών και φιλελεύθερων ΜΚΟ και των δυτικών κυβερνήσεων. Μάλιστα, προχώρησε τόσο πολύ ώστε να επιβάλει κυρώσεις στα πιο “φιλο-ρωσικά” πολιτικά κόμματα και ΜΜΕ, τα οποία έπαιζαν επίσης τον ρόλο του διαμεσολαβητή στις συνομιλίες με τη Ρωσία. Αυτή η διαδικασία, της πλήρους εκρίζωσης της ρωσικής επιρροής στην εσωτερική πολιτική κατάσταση της Ουκρανίας, θεωρείται ότι είναι ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες στην απόφαση του Πούτιν για την εισβολή, πόσο δε μάλλον αφού η κυβέρνηση του απελθώντος προέδρου Ποροσένκο ενσωμάτωσε το 2019 στο Σύνταγμα της Ουκρανίας την προσχώρηση της χώρας στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ.

Η καταρρέουσα δημοτικότητα του Ζελένσκι και η απώλεια δύναμης τον οδήγησαν, ουσιαστικά, να κλείσει όλα τα αντιπολιτευόμενα ΜΜΕ ήδη στις αρχές του 2022. Συγκρούστηκε επίσης με την φράξια του Akhmetov που δεν είναι φιλορωσική. Έτσι, πριν τον πόλεμο ήταν βασικά στριμωγμένος στη γωνία. Μετά την έναρξη του πολέμου η κατάσταση άλλαξε εντελώς, καθώς εκμεταλλεύτηκε τις συνθήκες για να ενισχύσει τη δημοτικότητά του. Η εισβολή της Ρωσίας νομιμοποίησε εντελώς, όπως ήταν αναμενόμενο, την ακροδεξιά εθνικιστική ριζοσπαστικοποίηση. Φυσικά, εξακολουθούν να υπάρχουν στην Ουκρανία άνθρωποι που δεν είναι έτοιμοι να πεθάνουν για την ψευδοκοινότητα της “Μητέρας Πατρίδας” και οι οποίοι δεν παρασύρονται από το αποκτηνωτικό ηρωικό αφήγημα των εθνικιστών, όπως φαίνεται από τον σημαντικό αριθμό λιποταξιών⁴⁷, την φυγή από τις εμπόλεμες ζώνες αυτών που μπορούν να φύγουν⁴⁸, καθώς και την ύπαρξη μιας πολύ μικρής μειονότητας ανθρώπων που συνειδητοποιούν ότι οι προλετάριοι στη Ρωσία και την Ουκρανία έχουν τα ίδια προβλήματα και τον ίδιο εχθρό: το κεφάλαιο και τους πολιτικούς τους εκπροσώπους⁴⁹.

Αντίθεση, 11 Ιουλίου 2022

46 Στην πραγματικότητα, αποκαλύφθηκε ότι ο Ζελένσκι ανήκε στην κλίκα του φιλορώσου “ολιγάρχη” Kolomoiskyi. Όταν οι ΗΠΑ επέβαλαν κυρώσεις στον τελευταίο για την υποτιθέμενη συνέργειά του στην χειραγώγηση των αμερικανικών εκλογών, ο Ζελένσκι αποστασιοποιήθηκε σταδιακά από αυτόν και άρχισε να κινείται όλο και πιο γρήγορα προς την φιλοδυτική σφαίρα επιρροής. Δείτε <https://www.occrp.org/en/the-pandora-papers/pandora-papers-reveal-offshore-holdings-of-ukrainian-president-and-his-inner-circle> και <https://www.radiosvoboda.org/a/zelenskyi-i-kolomoiskyi-facty/31187278.html>. Δεν μπορούμε να διακρίνουμε οποιεσδήποτε πραγματικές διαφορές ανάμεσα στις υποτιθέμενες “συνθήκες αστικής δημοκρατίας και νομιμότητας” στην Ουκρανία σε σχέση με τους “κανόνες συμμορίας” στην ΛΔΝ και την ΛΔΛ που περιγράφονται από συντρόφους από την Καρμίνα (<https://karmina.red/posts/tragedy-of-ukrainian-working-class>). Το αντίθετο, μάλλον, για μας η αντίθεση “δημοκρατία” ως-προς την “αποικιοκρατία” και τον “νόμο της συμμορίας” είναι ψευδής, καθώς δεν είναι αμοιβαία αποκλειόμενοι πόλοι αλλά δυο πτυχές του ίδιου (καπιταλιστικού) νομίσματος, και καθώς βρίσκουμε το επιχείρημα για την επιλογή του “λιγότερο κακού” βαθιά παραπλανητικό, αφού οδηγεί στην υποστήριξη συγκεκριμένων καπιταλιστικών κρατών και καπιταλιστικών πολιτικών φραξιών.

47 Ήδη από τις αρχές Μαΐου είχαν καταγραφεί στην Ουκρανία πάνω από 2500 διώξεις λιποτακτών και φυγάδων. Επιπλέον, 3300 άτομα είχαν συλληφθεί προσπαθώντας να εγκαταλείψουν παράνομα τη χώρα (αυτοί οι αριθμοί αναφέρθηκαν στον ιστότοπο της οργάνωσης *International Support of Conscientious Objectors and Deserters* <https://de.connection-ev.org/article-3585>, <https://de.connection-ev.org/article-3594>). Στη Ρωσία 16.309 άτομα έχουν συλληφθεί για αντιπολεμική δράση από τις 23 Ιουνίου.

48 Πρόσφατα ο ουκρανικός στρατός εισήγαγε έναν νέο κανονισμό σύμφωνα με τον οποίο άντρες σε ηλικία στράτευσης δεν μπορούν να φύγουν από την περιοχή κατοικίας τους χωρίς την άδεια του στρατού. Μετά από έναν καταιγιισμό κριτικής από την κοινή γνώμη, ο Ζελένσκι παρενέβη και ανακάλεσε τον κανονισμό αυτό, για να καθησυχάσει τις αντιδράσεις και να ενισχύσει, για μια ακόμα φορά, τη δημοτικότητά του. (<https://vikna.tv/dlia-tebe/pidverdzheno-zaboronu-zalyshaty-misce-prozhyvannya-cholovikam-pid-chas-vijny/> και <https://kievlast.com.ua/news/poryadok-yakij-regulyue-peremishhennya-gromadyan-v-umovah-voennogo-stanu-bude-zminenozaluzhnij>).

49 Όπως, για παράδειγμα, ο σύντροφος Andrew, τα γράμματα του οποίου έχουμε μεταφράσει εδώ: https://antithesi.gr/?page_id=156.